

Forskningsoversigt

Dansk litterær analyse 1958–1977

Af Jens Kr. Andersen

Det er hensigten i det følgende at *anføre* en række litterære analyser og i de fleste tilfælde tillige *resumere* disses vigtigste bestræbelser/teser/pointer så loyalt, som den begrænsede plads tillader det; kritik og værdidomme anføres kun, hvor det skønnes af betydning for præsentationens værdi som forbrugervejledning. Endelig vil de omtalte analyser blive *ordnet* efter textanalytiske hovedtendenser/*-retninger*. *Exemplificeringen* af hver sådan retning indledes med en nødtørfvig omtale af skrifter til forståelse af dens teoretiske forudsætninger og til belysning af dens pædagogiske formidling.

Kriterierne for vort udvalg af textanalyser er disse. Der omtales kun *analyser af dansksprogede fiktionstexter*. *Nedester* – mod den specialiserede detailstudie – afgrænses vort korpus yderligere ved kravet om, at analyserne skal tendere mod at levere *helhedsbeskrivelser/-tolkninger* af den fiktionelle *text* (som meget vel kan være en del af et *værk*), dvs. inddrage flere af dennes aspekter, og således, at disse i analyserne fremtræder som væsentlige og sammenhængende. *Opefter* – mod komplekse text-sammenstillinger – *afskæres* alle undersøgelser, hvis primære objekt omfatter mere end én text, altså alle sådanne, hvori en behandlet enkelttext har status som *eksempel* på *intertextuelle* sammenhænge af auktorial, epokal, litteraturhistorisk, genologisk, litteraturteoretisk eller anden art. (At denne afgrænsning privilegerer en bestemt litteraturanalytisk retning er os bevidst, men den forekommer os uundgåelig her p. gr. a. den ellers overvældende stofmængde). Ej heller har vi set os i stand til at undgå et – nænsomt administreret – kvalitetskriterium, dels til afgørelse af en given analyses omtale, dels til afgørelse af udførligheden af denne omtale. Kriteriet skal præciseres i retning af det litteraturvidenskabeligt (i bred forstand) betydningsfulde, ikke mindst det metodisk nybrydende, og det tillader således en større udførlighed i forbindelse med de analyser, der falder sidst i perioden, og som repræsenterer den litteraturvidenskabelige textanalyses aktuelle stade.¹

Nykritikken

De behandlede ca. 20 år fra og med 1958 til skrivende stund (aug. 1977) betegner i dansk litterær analyse autonomidogmets storhed og fald. Vi begynder med storheden, *nykritikken*.

Nykritikkens grundskrift herhjemme blev Wellek & Warren: *Theory of Literature* (1942 & senere udgg., da. overs. 1964), der argumenterer for en moderat autonomi-betragtning, idet det formulerer grænserne for den litteraturanalytiske erkendelsesværdi af biografisk, psykologisk, sociologisk samt idé- og kunsthisto-

risk litteraturbeskæftigelse (»the extrinsic approach«) og i stedet fremhæver de specifikt litterære indfaldsvinkler til den specifikke litterære, stratificerede helhed: *texten*: undersøgelsen af fonetisk, metrisk, stilistisk (herunder metaforisk og symbolsk) struktur og af det narrative univers (herunder fortællerens »synsvinkel«) (»the intrinsic study«). Tre danske bidrag til udviklingen af en nykritisk teori (bestandig retningens svaghed) fortjener at nævnes. En systematisk analyseteknik er lanceret gennem Steffen Hejlskov Larsens teori om plan, planbrud og planmønster, hvor (ubrudt) plan konstitueres af overholdelse af dagligsprogets konvention for kombination af semantiske elementer, planbrud konstitueres af et mod denne konvention stridende skift mellem forskellige semantiske felter (»emneområder«). Teorien er udførligst fremført i artiklen »Om billedstrukturer i dansk lyrik« (*DS* 1966, optr. 60DK; jvf. dog også *Kr* 6, 1968). I to artikler har Johan Fjord Jensen gennem en exemplificeret fremstilling givet anvisning på analyseprocedurer. Med Sofie Urne-skildringen i *Marie Grubbe* som eksempel peges der på kommutationsprøven som vejen til karakteristik (modsat: fortolkning) af en litterær text (*Kr* 1, 1967, optr. i 60DK), og med eksempler af Falster, Baggese og Winther gøres (i denne terminologi:) fortolkeren opmærksom på sondringen mellem textens (intenderede, manifesterede) budskab og dens (forudsatte, latente) adfærd (*Kr* 6, 1968). Endelig har Thomas Bredsdorff i en videnskabsteoretisk skitse understreget de holistiske tendenser inden for især psykologi (gestaltpsykologien) og lingvistik (glossematikken) og – med Grundtvigs »Til min egen Meta« som eksempel – peget på mulighederne for overførelse af disse discipliners erkendelser (især glossematikens kommutationsprøve og empiriprincip) på den litterære analyse (*Kr* 3, 1967; jvf. den flg. debat i *Kr* 5, 1968).

Begrænsningen af litteraturstudiets genstand til en række overskuelige enkelttexter gjorde nykritikken pædagogisk frugtbar. I sin *Den ny kritik* (1962) giver Johan Fjord Jensen en klar introduktion til retningens angelsaksiske fædre, til dens grundforestillinger, samlet omkring begreberne autonomi og struktur (textens »spændingsfyldte enhed«) og til den dermed samhørende textanalytiske praxis: den kritisk-objektiverende nærlæsning. (Bogens største fortjeneste er dog nok den komprimerede behandling af den litteraturvidenskabelige historisme, nykritikken vendte sig fra: biografisme og komparatisme). I forlængelse heraf har Fjord Jensen diskuteret den pædagogiske formidling af en sådan nærlæsning, exemplificeret ved stilholdningen i *Levnet og Meeninger* (den selvironiske entusiast), specielt apoteosen til »Høyen« (expressiv, indbildningskraftig, associativ) (*AR*). Finn Brandt-Pedersen har gennem eksempler demonstreret den textanalytiske anvendelighed af Wellek & Warrens stratum-teori i en let revideret version; et selvstændigt »lag« er således reserveret de hejlskov'ske planstrukturer (*Tekstlæsning*, 1967). Også Hejlskov Larsens egen *Lyriske tilværelsesmodeller* (1968) skriver sig ind i den pædagogiske situation (pp. 13–45, 172–74). Bogen leverer en række korte lag- og plananalyser fortrinsvis af centrallyriske texter med interrelateret »menneske«- og »natur«-plan, blandt hvilke redegørelsen for de tætliggende plan-forskydninger og -overlejringer i Sarvigs »Fra nattens hus« (opr. *MfD* 1963) rager op. Inspirationen fra nykritikken mødtes med den hjemlige arv fra Diderichsen og prosahistorien i den pædagogisk nyttige bestræbelse på oparbejdelse af en kontrollabel nærlæsningsteknik ved den inddragelse af et stilistisk-syntaktisk begrebsapparat i litteraturanalysen, som be-

tegnedes »sprogiagttagelse« eller »sproglig åbning«. Dette apparat er fremlagt i Erik Hansens *Sprogiagttagelse* (1963), og anvendeligheden og begrænsningerne diskuteres af Aage Henriksen og Erik Hansen i *Kr 6* (1968). Erik Hansen, Erik Lilsig & Hans Jørgen Schiøldts *Litterære læseøvelser* (1964) og *AR*, p. 89–115 (af samme) rummer en række korte digt- og novelleanalyser på grundlag af »sprogiagttagelse«.

Den samme udviklingstendens frem mod strukturalistiske positioner, som vi iagttag ved forsøgene på etablering af en nykritisk teori (systematik og kontrol-labilitet; inspirationen fra lingvistikken), finder vi i forbindelse med textanalyserne. Den første textanalyse-antologi i vor periode var Volmer Dissing (red.): *Digt og Læser* (1958). Karakteristisk nok er de fleste bidrag skrevet af litterater, der selv er digtere. Kun ved sin beskæftigelse med enkelttekster kan antologien betegnes som nykritisk; den eneste egl. textanalyse er Torben Brostrøms af Munch-Petersens »Sjælens sang«. Som helhed repræsenterer bogen – også i sit program – en konfessionel-impressionistisk litteraturbeskæftigelse; undtagelser herfra er foruden Brostrøm alene Hans Brix' biografiske og Carl Roos' komparative indslag (om hhv. Aarestrup-digte og Winthers »Fjeldvandring«) samt Villy Sørensens »eksistenspsykologiske« læsning af »Germand Gladensvend« (DgF 33), en forstudie til folkeviseessayet i hans *Digtere og dæmoner* fra det følgende år. Den 11 år yngre *Danske digtanalyser* (red.: Thomas Bredsdorff) begrundet sin fremkomst med sin karakter af statusopgørelse over hele digtanalyse-genren. Her er til gengæld tale om egl. nykritik; ikke blot er den autonome tilgang næsten enerådende, men også den anden side af nykritikkens bestræbelser manifesterer sig som disciplinerede og ofte vellykkede beskrivelser af metriske, grammatiske og semantiske strukturer i teksterne; centralt står sammenhængen mellem komposition og »budskab«. De professionelle textanalytikere er her kommet i flertal på digter-fortolkernes bekostning. Særligt bør fremhæves Hans Mølbjergs analyse af folkevisen om Torbens datter og hendes faderbane (DgF 288), Finn Stein Larsens af Oehlschlägers »Freidigt Sommer-Liv« og redaktørens af Ewalds »Da jeg var syg« (hvorom nedenf.). Finn Stein Larsens *Prosaens mønstre* (1971; ligeledes med apologetisk forord) rummer fortrinlige nærlæsninger af en række danske prosaværker eller dele af sådanne – Ewald: *Levnet og Meeninger*, Jacobsen: »Der burde have været Roser«, Bang: »Osvald udi Bergen«, Pontoppidan: *Det forjættede Land*, Michaëlis: *Æbelø*, Jørgensen: *Hjemvee*, Jensen: »Menageriet«, Blixen: »Sorg-Agre«, Hansen: »Den retfærdige«, Branner: »Den første Morgen« og Højholt: *Turbo* – bygget op omkring en model, hvis opgave det er at gøre analyserne kongruente. Grundbegrebet heri er »mønsteret«: gentagelsen af en bestemt textlig størrelse, der benævnes »nøgle«. Denne »nøgle« findes dog på vidt forskellige niveauer: som rytmemønstre (Højholt), stilholdning (Bang, Pontoppidan), metafor (Jensen, Blixen), personkonstellation eller -beskrivelse (Ewald, Michaëlis), psykisk konflikt (Jacobsen, Jørgensen, Hansen, Branner). Der opereres endvidere med to gentagelsesstrukturer: repetition, hvor nøglen »udsættes for en hel række gentagelser i varieret billed- og forestillingsmateriale«, og udfoldelse, hvor nøglen »i tekstens løb antager stedse større fylde og dybde«. (p. 11 f., mine fremhæv.). P. gr. a. den vage afgrænsning bliver det vanskeligt at opretholde denne skelnen (bortset fra de relativt »rene eksempler, forf. nævner i sin indledning); så vidt vi kan se, findes den repetitive struktur kun i Jacobsen-, Pontoppidan- og

Branner-texterne, mens de øvrige kendetegnes ved »udfoldelse«. FSL peger selv på Auerbachs *Mimesis* (og dermed på den tyske romanskfilologis »explication de texte«) som en forudsætning »bag om« den angelsaksiske nykritik. Tre betydningsfulde tematiske analyser, formuleret uden teknisk apparat, men »bag« hvilke vi ser strukturalismens taxonomi-koblinger som redskabet, er: 1) Peter Brask om »Hosekræmmeren« (*Po* II,2 1969), 2) Niels Barfoed om *Jørgen Stein* (Hans Hertel (red.): *Tilbageblik på 30'erne* I, 1967) og 3) Søren Baggelsen om »Den lille Havfrue« (*Kr* 1, 1967; alle tre optr. i *60DK*, hvor der p. 54 findes en bibliografi over den polemiske sammenhæng, Baggelsens analyse indgik i). Analysernes hovedresultat lader sig formalisere i flg. dichotomier:

- 1) $\frac{\text{Michels verdensfortolkning}}{\text{Cecilians verdensfortolkning}} \approx \frac{\text{ejendom}}{\text{ikke-ejendom}} \approx \frac{\text{tvang}}{\text{frihed}} \approx \frac{\text{legeme}}{\text{sjæl}}$
[social norm i »Marie«]
[havet i »Marie«],
- 2) $\frac{\text{fortid}}{\text{nutid}} \approx \frac{\text{provinsby, land, natur}}{\text{storby, civilisation}} \approx \frac{\text{moder/hustru}}{\text{emanciperet kvinde/elskerinde}}$
 $\frac{\text{»varme«}}{\text{»kulde«}} \approx \frac{\text{idealitet}}{\text{materialitet}} \approx \frac{\text{individ}}{\text{masse}} \approx \frac{\text{emotion}}{\text{rationalitet}} \approx \frac{\text{liv}}{\text{død}},$
- 3) $\frac{\text{frelse}}{\text{fortabelse}} \approx \frac{\text{liv}}{\text{død}} \approx \frac{\text{sol}}{\text{hav}} \approx \frac{\text{rødt-hvidt}}{\text{blåt-sort}} \approx \frac{\text{lys}}{\text{mørke}} \approx \frac{\text{dag}}{\text{nat}}.$

Vore indledende afgrænsninger afskærer os fra en nærmere behandling af nykritikkens snævre tilknytning til og intensive beskæftigelse med den litterære modernisme – på dansk repræsenteret ved bøger som Torben Brostrøm: *Versets Løvevanke* (1960) og *Poetisk Kermesse* (1962), Steffen Hejlskov Larsen: *Om at læse moderne poesi* (1965), Finn Brandt-Pedersen: *Modernisme og Kvalitet* (1965) og *Modernisme og Pædagogik* (1966) samt Thomas Bredsdorff: *Sære Fortællere* (1967), der alle bygger på textanalyser. Den nævnte sammenhæng vil dog i det mindste kvantitativt fremgå af det følgende afsnit.

Den mest iøjnefaldende virkning af nykritikkens indtog blev imidlertid en lang række textanalyser, der fremtræder som metodisk »merkmallose«. De kan betragtes som forslag til punktuelle justeringer og suppleringer af den traditionelle litteraturhistorie. A. G. Drachmann har bestemt »Germand Gladensvend« (DgF 33) som allegorisk; gammen = den skæbne at falde i krig (hvorved raven i opskr. A bliver primær i forhold til havuhyret i de øvr. opskr.). (*DSt* 1962). Erik A. Nielsen har tolket *Karrig Niding* som almentmenneskeligt existensudsagn: Niding erkender sin ejendoms værdi, som sættes af dens potentielle brugbarhed til behovsopfyldelse, men tåler ikke dens (for)brug. Den religiøst forankrede moralisme i intrigen udnytter den brist i Nidings omverdensforståelse, at han således ikke kender de ting/personer, han »ejer« – iførelsen af tiggerkostumet bringer overensstemmelse mellem væsen og udseende (*Kr* 11, 1969). *Jammers Minde* er genstanden for to analyser. Jens Aage Doctor har

koncentreret sig om Leonora Christinas existensyndning, splittelsen mellem den ydre trussel, der kræver at blive imødegået med udsagn om Corfits' vanvid eller slethed, og den indre, der er rettet mod det idealbillede af ham, der er hendes livs indhold. Loyaliteten mod ægtemanden bliver underkastelsen under guds vilje, et kristent martyrium efter Jobs mønster (*Kr* 16, 1970). Finn Stein Larsen har påvist impressionistisk fortællerholdning i et ekstrakt af værket (*Kr* 25, 1973). Af det 18. årh.s digtere har især Johs. Ewald været gjort til genstand for behandling (jvf. også flg. afsnit). Flemming Lundgreen-Nielsen fastslår, at troskaben vs. utroskaben mod kongen er det enhedsskabende tema i *Rolf Krage* (*DSt* 1969), Lars Peter Rømhild har behandlet ramme- og fikcionalitetsproblematikken i »Mester Synaals Fortelling« (*ADK* I), og Knud Wentzel har reflekteret over forholdet mellem jeg'ets interiorisering af sine ønsker/planer i *Levnet og Mee-ninger* og den episke genre (*Kr* 18, 1971). Wessels »Smeden og Bageren« er blevet behandlet af John Andersen (*MfD* 1968). Odd Inge Langholm har frem-analyseret to basale og genkommende billed- eller snarere betydningsstrukturer i *Aladdin*: det spredte vs. det samlede og det åbne vs. det lukkede (*NT* 1976). Det mest tolkede guldalderdigt er Grundtvigs »De Levendes Land« (jvf. også de flg. afsnit); Jørgen Bangs og Finn Stein Larsens behandlinger heraf (*MNK*) kan med fordel suppleres med Lars Peter Rømhilds retorisk-tematiske analyse (*Po* 4,1, 1971). Jens Kruuse og Karl Rønne har tolket de senere Grundtvig-digte »Efteraaret« (*GS*) og »Kirke-Klokken« (*GrSt* 1970). Knud Wentzel har skrevet om forholdet individ-omverden i »En Landsbydegns Dagbog« (*Kr* 24, 1972), og Niels Ingwersen har analyseret Aarestrups »I en landsbykirke« (*MfD* 1968). Samspillet mellem den landskabelige natur og den menneskelige er emnet for Thomas Bredsdorffs analyse af *Hjortens Flugt*; i begge »naturer« ud-kæmpes der en strid mellem dæmonisk-hedenske og ideale-kristelige kræfter, slangen og hjorten (*GB* 1964). Af H. C. Andersen er *Kun en Spillemand* analyseret af Johan E. de Mylius, som ser romanens problematik spændt ud mellem to antagelser: på den ene side, at kunsten fortjener at mistænkeliggøres som dæmoni, på den anden, at den kunstneriske udfoldelse hæmmes af samfund og milieu – dog forbliver den sociale tematik sekundær, Christian forliser på sit forhold til Naomi. I mindre evident sammenhæng hermed behandles en række sidetemaer: dyr/menneske, fortæller/fortælling, illusion/virkelighed, udvikling/forfald (*DSt* 1970). »Otte og tyvende Aften« fra »Billedbog uden Billeder« er behandlet af Finn Brandt-Pedersen i tilknytning til lag-modellen i *Tekstlæsning* og af Thomas Bredsdorff, der studerer begivenhedsforløb og naturskildringens sammenligninger; begges resultat er, at den korte prosatext omhandler individets fødsel, en initiation til egetliv med dets ensomhed og længsel (*MfD* 1969). I en fintmærkende nærlæsning med en lærd og relevant detailkommentering har Peter Brask tolket »Hyrdinden og Skorsteensfejeren« som mislykket selvrealisation i kamp mod samfundskonvention og isoleret drift, hvis ydre udtryk er hhv. porcelænskineseren og mahognigeden/satyren (*ADK* I). Endelig har William Michelsen givet en tolkning af »Dynd-Kongens Datter«, ifølge hvilken eventyret anviser udødelighedstroen og foreningen af eros og agape som harmoniserende løsning for det dualistisk spaltede menneske (*GS*) og Aage Jørgensen behandlet Schacks *Phantasterne* (*Ed* 1964, optr. i *Kog*) og Andersens *At være eller ikke være* (*Anderseniana*, 2. rk., V, 1965, optr. i *Kog*), der begge hævdes

at manifestere dannelsesromanens struktur: et tre-faset forløb (*Ph*: fantasti-terapi-helbredelse, *AVEIV*: barnetro-fracald-voksentro) frem mod personlighedsens gyldige udformning gennem interioriseringen af dannelsesidealets syntese (*Ph*: mellem fantasi og virkelighed, *AVEIV*: mellem kristentro og naturvidenskabelig erkendelse); bipersonerne anskues som funktionelt komponerede illustrationer af faser eller muligheder på dannelsesheltens vej mod idealet, og begge romaners respekt for menneskets fri vilje accentueres. Blandt forfatterne fra det såkaldte gennembrud er J. P. Jacobsen givet den mest analyserede (jvf. også de flg. afsnit). Niels Barfoed har overbevisende argumenteret for den erotiske tematiks primat i forhold til ateist- og fantast-tematikken i *Niels Lyhne* (*GB* 1964, optr. i Niels Barfoed (red.): *Omkring Niels Lyhne*, 1970). Niels Ingwersen (*MfD* 1969) og Henrik Leth Pedersen (*DSt* 1977), har analyseret »Pesten i Bergamo«, øjensynlig uden at denne kender hiin. Begge finder frem til den extreme polaritet mellem legeme/drift (bergamenserne) og sjæl/ånd (flagellanterne) som novellens fundamentale tematik, og begge finder fortællerens formidling af denne vanskelig og væsentlig. Ifølge NI vurderer han nok på dualistisk grundlag, men fungerer som den psykiske forståelses og den midtpunktsøgende fornufts stemme, ifølge HLP er tematikken dobbelt formidlet: dels direkte gennem en moraliserende fortæller, der ikke forstår rækkevidden og perspektivet i bruddet med kristendommens tilværelsestolkning og værdisystem, dels indirekte gennem en forfatter, der forstår den/det. Af Herm. Bang har Jørgen E. Tiemroth (*Kr* 12, 1969, optr. Mette Winge (red.): *Omkring Haabløse Slægter* 1972) og Lars Arild (*Omkr. Haabl. Sl.*) behandlet debutromanen. I sin analyse af *Tine* har Klaus P. Mortensen med baggrund i en accentuering af forfatter-fortællers subjektivitet redegjort for romanens trefasede nedbrydnings- og desillusioneringsproces – afspejlet såvel i landskabs- og samfundsbilledet som i personpsykologien og i livssynet (fra kristen idealisme til naturalistisk determinisme) –, der hævdes ikke at kunne beskrives adækvat som illustration af Bangs og romanens drift-determinisme-filosofi, men derimod som et udtryk for fortællers subjektivt-emotionelle solidaritet med sin hovedperson (*Kr* 16, 1970). I artiklen »Retningsbestemmelse« vil Jens Kruuse – i polemik mod Elias Bredsdorffs indlæsning af Pontoppidans *Mimoser* i sædelighedsfejden (i *Hewrik Pontoppidan og Georg Brandes I–II*, 1964) – vise, at romanen er en gennemført kritik af og parodi på fantast- og løgnertyper (*Kr* 5, 1968, jvf. Elias Bredsdorffs tilbagevisning i *Kr* 7, 1968). I forbindelse med *Det forjættede Land* har Birgitte Hesselaa nuanceret det pontoppidan'ske »tvetsyn« (*Kr* 3, 1967), og Klaus P. Mortensen har i romanens anlæg/fortæller set demonstreret den moderne analytiske, afslørende, genetisk-forklarende bevidsthedsform (*Kr* 41, 1977). Frederik Nielsen har udrevet »Ørneflugt« af dansklærer-sammenstillingen med »Den grimme Ælling« omkring arv-/milieu-determinismen (1960; *D&L*). *Pelle Erobreren* er af Johan Fjord Jensen blevet bestemt som socialrealistisk dannelsesroman, hvis dannelsesideal er en kombination af social magtkamp og medmenneskelig solidaritet, hvis udviklingslinje er erfaring, tilegnet under social vækst, og hvis tilværelsessyn er en aggressiv optimisme (*GB* 1965, delvis optr. i Børge Houmann (red.): *Omkring Pelle Erobreren* 1975). Johan de Mylius har accentueret det positive, universaliserende natursyn som det overordnede begreb i romanens tematik og dynamik; for denne betragtning fremtræder dens komposition som *treleddet* og

kan derved både ideologisk og kompositionelt ses som en videreførelse af det 19. årh.s dannelsesroman (*Ed* 1975). Fra samme år stammer Lisbet Holsts og Knud Wentzels monografi om *PE, Solidaritet og individualitet*. Svarende til den tvedelte titel lægger afh. i sine to hoveddele vægten på hhv. Pelles personlighedshistorie, udviklings- og dannelsesromanen i romanen, og på proletarietets historiske rolle, genrebestemt som »historiefilosofisk roman«. Analysen rummer holdbare iagttagelser i romanen (fx. gentagelsesstrukturen vandring-fri-telse-provokation); den afgørende svaghed ligger i fremstillingens høje generalisationsniveau og det konturløse, udefinerede begrebsapparat. Også af Kiddes *Helten* foreligger der tre immanente analyser. Jørgen Bonde Jensen har sporet bogens dualisme mellem ånden og kødet gennem personkonstellationer og symbolik (*GB* 1963). I Jørgen Egebaks undersøgelse svarer de fire faser i Clemens Beks psykiske udvikling på øen, afstedkommet af begivenhederne ankomst, fratagelse af existensgrundlag, kapitulationen for Grünau, flugt og tilbagevenden, til de fire »riger«, han har erkendt inden rejsen dertil: troens, poesiens, naturens og kærlighedens, der er tilkoblet hver sin farve: gul, blå, grøn og rød. Romanens kulmination er oplevelsen i fyrtårnet, hvor disse farver syntetiseres og de forskellige »riger« interrelateres i en meningsfuld existenstydning (*DSt* 1966). Christian Kock har argumenteret for, at romanens basale tematiske polaritet består mellem (drift mod) centrum (verden, byen) og (drift mod) periferien (øen), symbolsk amplificeret ved dichotomierne sexualitet vs. resignation og ild/sol vs. måne. Clemens Beks erkendelsesforløb anskues også her som fire-faset: et dobbelt korrektiv dels til hans selvrådige resignation, dels til hans centrum-drift; ved disse korrekter frigør han sig fra problematikken centrum vs. periferi (*DSt* 1976). Af Tom Kristensen har Henning V. Jensen behandlet *Fribytterdrømme* (*Kr* 18, 1971, jvf. diskussion herom i *Kr* 19, 1971) og Erik Hansen »Drengen med æblet« (*MfD* 1970); ellers har opmærksomheden været koncentreret om *Hærværk*. Hanne Marie Svendsen har etableret sammenhæng mellem romanens gentagelsesteknik og (brud på) fortællerteknik til den ene side og Jastraus eksistentielle situation til den anden (*GB* 1964, optr. i Aage Jørgensen (red.): *Omkring Hærværk* 1969). Bodil Wamberg har behandlet de psykiske og metafysiske symboldannelse og sammenhængen mellem den sexuelle og den religiøse tematik (*Ed* 1974). Finn Stein Larsen har afdækket to tema-lag i romanen foruden det autentisk-realistiske: et arkaisk-prænatalt og et »symbolistisk«, bestående af kompensatoriske, uforpligtende fantasiforestillinger (*Kr* 42, 1977). Endelig foreligger Mogens Bjerring Hansens monografi *Person og vision* (1972). Schades digtsamling *Hjerte-Bogen* er af Nils Mandrup & Erik A. Nielsen behandlet som episk text, bygget op omkring et trefaset forløb: 1. en bohème-frigørelse, der udmunder i spleen, 2. en poetik om digterexistensens pris og 3. en forarbejdning af 1. fases erfaringsmateriale i lyset af 2. fases indsigt, med inddragelse af café-livets og erotiikkens natside, forløst i naturerotik (*Kr* 21, 1972). Derimod har Jens Anker Jørgensen understreget det uepiske ved det grænseløse, surreale, telepatiske univers i Schades roman *Mennesker mødes* (ibid.). Den ironisk-satiriske pointe og dennes verstekniske underlag i Per Langes »St. Antonius' Fiskeprædiken« er analyseret af Lars Peter Rømhild (*MfD* 1975). Branners *Legetøj* er analyseret af Karl Ejby Poulsen, der som den styrende struktur bag bogens tematik og komposition ser modsætningen mellem

primære, autentiske behov og værdier, der sejrer på det individuelle plan, og sekundære, samfundsskabte, der sejrer på det kollektive plan (*Kr* 23, 1972); *Ingen kender natten* er behandlet af Hugh Rodwell (*Po* II,3, 1969). Karen Blixens novellistik har været et yndet emne for fortolkere. Hans Holmberg har forbundet tematik og symbolik i »Fra det gamle Danmark« gennem en fælles grundstruktur: modsætningen mellem intellektualistisk kristendom og naturvendt hedenskab (*Kr* 23, 1972). »Alkmene«s mytologiske allusioner udnyttes af Pål Dahlerup til opstilling af tolkningsnøglen præsten=Zeus=intellektet, Vilhelm=Amphitryon=instinkt, Alkmene=Lucifers datter; i denne kamp mellem mytiske kræfter vinder præsten og tøjles titelpersonen – dog uden at miste sin ranke resignation vis-à-vis »guds plan« (*Ifv*). Poul Behrendt har fremlagt en subtil analyse af »Sorg-Agre«, hvori afdækkes tre »historiske bevidsthedsformer«: »kvindernes eller mødrener verden«, »den fædrene feudalverden« og »sønnernes eller den borgerlige verden« (*Kr* 41, 1977). Inger Frimodt-Møller har påvist, hvorledes den gastronomiske kunstudfoldelse i »Babettes Gæstebud« dels på forskellig vis er koblet til en erotisk tematik, dels får karakter af nådestildeling, der viser sig som ophævelse af ydre og indre spændinger hos de tilstedeværende gennem en fuldført selverkendelse (*MfD* 1965). Komposition, metaforik og »flertydigheder« (i empson'sk betydning) i Sarvigs *Jeghuset* er blevet analyseret af Steffen Hejlskov Larsen (*DSt* 1961), og Poul Houe har leveret en analyse af samme digters »Drømmekærne« (*MfD* 1970). Martin A. Hansens *Løgneren* er foruden af Jørgen Sørensen (*MfD* 1971) behandlet af Finn Stein Larsen, der skarpsindigt fremdrager gentagelsesstrukturen i de personkonstellationer, Johannes Vig gennem sit liv indgår i (Ole Wivel (red.): *Omkring Løgneren* 1971); Frederik Nielsen har skrevet om »Paradisæblerne« (*D&L*). Skou-Hansens *De nøgne træer* er beskrevet af Knud Wentzel (Merete Gerlach-Nielsen, Hans Hertel og Morten Nøjgaard (red.): *Romanproblemer* 1968), og Torben Brostrøm har behandlet Lyngby Jepsens »Jezabel og skomagere« (*ADK* II) og Bjørnviigs »Konstellation« (*AMDL* II). Blandt modernisterne har de store trækplastre været Rifbjerg og Seeberg (jvf. også de flg. afsnit). Førstnævntes *Den kroniske uskyld* er analyseret af Poul Bager (*Kr* 5, 1968) og af Leo Ottosen i dennes monografi *Klaus Rifbjergs »Den kroniske uskyld«* (1977); heri fastlægges først den symbolske tolkningsnøgle Tore=sjæl/bevidsthed, Janus=legeme/drift og den hele person, helten Tore/Janus, Helle=uskylden, Poul & Kurt=drift, derudfra læses heltens psykiske forløb, og det konstateres, at ikke syndefaldet i traditionel forstand, men introduktionen til den kristent-idealistiske dualisme afstedkommer katastrofen. Desuden findes »Middelaldermorgen« behandlet af Jørgen Bang og Finn Stein Larsen (*MNK*), *Camouflage* af Finn Stein Larsen (*Kr* 4, 1967), »Solsort« af Bjørn Sthen Hansen (*Ifv*) og *og andre historier* af Lisbet Holst (*MfD* 1972). Af Seeberg er *Fugls føde* analyseret af Niels Ingwersen, der stiller Hiffs og Tom over for hinanden som den ældre og krisebevidste over for den indifferente, men levedygtige nihilist (*Ed* 1968); desuden har Morten Henriksen behandlet *Bipersonerne* (*Kr* 33, 1975), Erik A. Nielsen »Hullet« (*Ifv*) og Bo Hakon Jørgensen *Hyrder* (*MfD* 1972). Benny Andersens »På høje tid« har fået en solid analyse ved Keld Zeruneith (*AMDL* II). Bodil Bang har anskuet *Liget og lysten* som Svend Åge Madsens poetik (R/R). Søren Schou har demonstreret, hvorledes Henrik Bjelkes *Trap* både i teknik og tema-

tik nedbryder skellet mellem ydre og indre og gennem selvdementier og indmonterede pasticher og skabeloner nedbryder sit eget univers, sin egen autoritære fornuft (ibid.). Hans-Jørgen Nielsens »Konstateringer« findes behandlet af Hans Jørgen Schiødt (*MfD* 1968). – Endelig tillader pladsen kun en samlet henvisning til tidsskriftet *Selvsyns* faste rubrik »At læse poesi« (fra 2. årg., 1961 til 13. årg., 1973) og til Lars-Olof Franzéns *Danska bilder* (da. overs. 1971 under titlen *Punktnedslag i dansk litteratur 1880–1970*), der indeholder en række korte textanalyser, fortrinsvis af klassiske romaner fra *Haabløse Slægter* til *Løgneren*.

Idéhistorisk orienteret textanalyse

Ud af foregående afsnit har vi trukket en serie analyser, hvis overvejende interesse ligger i den behandlede texts idéhistoriske placering, og som derved knytter sig til en lidt ældre tradition i dansk litteraturforskning. Lars Peter Rømhild har således analyseret den tvetydige holdning til théodicée-problemet i Holbergs 81. fabel: »Midernes Art og Egenskab« (*ADK I*). Ewalds behandling af samme problem, især i Voltaires version (*Candide*), i *Herr Panthakaks Historie* er beskrevet af Chr. Jackson, som dog ikke følger væsentligt nyt til Ernst Frandsens undersøgelse (*Johannes Ewald* 1939) (*Ed* 1976). Thomas Bredsdorffs analyse af Ewalds »Da jeg var syg« peger ved sin demonstration af individualisme-normens opståen i det sene 18. årh. frem mod TBs disputats *Digternes natur* (1975) (*DDA*). Leif Nedergaard-Hansen har gennemført en læsning af Wessels »Gaffelen« som et dementi af rousseau'ske, civilisationsfjendtlige antropologi (*Ed* 1968). Torben Brostrøm har anskuet universet i Baggesens *Labyrinth* som en monistisk næsten surreal-modernistisk syntese af indre og ydre, hvorved der etableres en sammenhæng mellem forskelligartede fænomener og tildragelser, og rejsens ærinde som selv-komplettering og heling gennem oplevelsen heraf (*GB* 1965, *MfD* 1965). Herimod har Thomas Bredsdorff argumenteret ved en analyse, der eftertrykkeligt placerer værket som et produkt af det 18. årh., nærmere bestemt som udtryk for et bestemt, statisk menneske- og natursyn: Mennesket har en principielt uforanderlig essens, og naturen fungerer som konventionel, ikke-sanset scene for poetens æstetiserende og selvkredsende extase (*OL* 1967). Staffeldts udformning af den platon'ske dualisme i »I Høsten« er undersøgt af Aage Jørgensen (*NT* 1963, optr. i *Kog*). Jørgen Elbek har læst *Nyaars-Morgen* på baggrund af Grundtvigs poetik og kosmologi (*GrSt* 1974). Erik M. Christensen har ud fra nøglen Aunsbjergmanden = gud, fruen = det tyrannisk legemlige, Mette = det faldne og genløst menneskelige, Vilhelm = den guddommelige midler givet en allegorisk tolkning af »Skytten på Aunsbjerg«, der herved bliver en historie om frihed, vilje, skyld og nåde i den kristent-idealistske tradition, en manifestation af »optimistisk dualisme« (*Kr* 4, 1967). Med udgangspunkt i platonistisk og neoplatonistisk filosofi har Svend Erik Larsen bestemt den centrale konflikt i Winthers kærlighedslyrik som en modsætning mellem idyl (»liv«; agape; kvinderolle: hustru-moder) ctr. poesi (»kunst«; eros; kvinderolle: muse-jomfru); i *Til Een*-kredsen antager denne modsætning karakter af identitetssplittelse, der søges ophævet og omgået (*Scan* 1976). Niels Rosenkjær

har beskrevet overgangen fra gammeltestamentlig til nytestamentlig dødsopfattelse, til en humanisme og idealisme modificeret lutherdom i Paludan-Müllers *Abels Død (Ivf)*. Helge Therkildsen har behandlet spændingerne i *Clara Raphael* mellem genre og tendens, idealisme og emancipation (*Kr* 22, 1972). Margrete Auken (*Kr* 19, 1971) og Povl Schmidt (*Kr* 8, 1968) har ud fra hver sin text – hhv. *Gjæring-Afklaring* og »Mindedrag« – bestemt Jacob Knudsens filosofi som en gensidig komplettering af kristendom og naturalisme, af gudstro og hengivelse til natur og samfund. M. S. Byram har læst *Hærværk* op mod 1920'ernes filosofisk-politiske strid om subjektivitet ctr. objektivitet i virkelighedsopfattelsen; romanens stillingtagen hertil fremgår af Jastraus forløb: fra sit individuelt-sjælelige experiment, som antager form af et repetitivt helvede, vender han tilbage mod et ydre, socialt virkelighedssyn, en position, som forfatteren har markeret hele vejen ved sin distance til ham (*Scan* 1976). Jan Nissen har betragtet *Løgneren* i lyset af Kierkegaard; dels anvendes begreberne ansvar, dømoni og syndserkendelse fra *Begrebet Angest*, dels beskrives Johannes Vigs udvikling som forløbende fra det æstetiske til det etiske stadium, hvorimod der intet forhold etableres til det religiøse – JV manifesterer Ks »anger«, der ikke kan ophæve synden, men kun sørge over den (*Dansk Udsyn* 1959, optr. i Ole Wivel (red.): *Omkring Løgneren* 1971).

Episk teori i textanalysen

Et fælles interesseområde for nykritikken og den strukturalistiske textanalyse, som skal exemplificeres nedenf., er den *episke teori*, der arbejder med fortællertypologier på grundlag af den spatielle og temporale synsvinkel, hvorunder det fortalte er anskuet i teksten. Beskæftigelsen hermed er af angelsaksisk udspring (Percy Lubbock: *The Craft of Fiction* 1921; Wayne C. Booth: *The Rhetoric of Fiction* 1961), men videreført på tysk og fransk grund (Eberhard Lämmert: *Bauformen des Erzählens* 1955; Franz K. Stanzel: *Typische Formen des Romans* 1964; Jean Pouillon: *Temps et Roman* 1946). Fortæller- og synsvinkelspørgsmål blev et af de få »tekniske« indslag i den nykritiske analysepraxis og gik derfra over i den strukturelle textteori under analysen af »udsigelsen« (l'énonciation, jvf. Tzvetan Todorovs bidrag til François Wahl (éd.): *Qu'est-ce que le structuralisme?* 1968). Hanne Marie Svendsen har i *På rejse ind i romanen* (1962) beskrevet faserne i den alvidende fortællers detronisering i dansk epik.

Ovenfor har vi omtalt adskillige analyser, der inddrager dette aspekt. I det følgende vil vi fremdrage nogle, hvori det indtager en fremskudt plads. 1) Forholdet mellem fortælleren og det fortalte: Finn Stein Larsen åbner sin gennemgang af en beskrivelse fra *Erik Menveds Barndom* med en udførlig synsvinkelteknisk undersøgelse, som afdækker et grundprincip (den objektive registrering vs. den subjektive vurdering), der atter afspejler beskrivelsens samlede æstetiske princip (det ædle åbenbare vs. det hemmelighedsfuldt formummede) og derigennem noget epokaltypisk (polaritet, parallelitet, universalitet) (*Kr* 39, 1976). Aage Jørgensen har registreret synsvinkel- og gentagelsesteknik i *Hærværk* og tolket romanens hovedsymboler (*DSt* 1962, optr. i *Kog*). Jørgen Dines Johansen har beskrevet fortællerens funktion i Blixens »Kardinalens tredje Historie«

som formidlende, måske frembringende et meningsfuldt univers, hvor fænomener og tildragelser forholder sig til hinanden som tegn, som udtryk/symbol til indhold/betydning, og hvor hovedpersonernes udvikling udgøres af en erkendelse af en sådan metafysisk forankret sammenhæng og sin egen placering heri (ADK II). Samme har i Rifbjergs »Skyernes skygge rammer mig« først analyseret det udsagte (bl. a. farvesymbolikken og fiktionsrummets tvedeling), derpå beskrevet hvorledes »realismen« af dette relativiseres i udsigelsen, idet fortælsituationen rummer en dobbelt indlejring, som lader det fortalte fremstå som fiktion af 2. grad (ibid.). I forbindelse med *Den kroniske uskyld* er en tilsvarende dobbelt relativisering af det udsagte (her opfattet i analogi med klassisk tragediestruktur) beskrevet af Ulla Musarra-Schrøder (DSt 1975). 2) Herunder specielt forholdet mellem fortæller og fiktiv person: Birgitte Hesselaa har fremstillet, hvorledes fortælleren i Henrik Stangerups *Slangen i brystet* styrer læseren i retning af bestemte individual- og socialpsykologiske forklaringsmodeller, der er hovedpersonen ubevidst, og hvorledes distancen mellem fortæller og person erstattes af solidaritet (Kr 31, 1974). 3) Det indbyrdes forhold mellem implicit og explicit fortæller: Niels Ingwersen har i dialog med Søren Baggesen (*Den blicherske Novelle* 1965; den manglende omtale af denne afh. her er en af de beklageligste konsekvenser af vor stipulative materialeafgrænsning) opsøgt de steder i »Sildig Opvaagnen«, der kan afgive den psykologiske nøgle til begivenhedernes centrum (Elise) og deres fortæller: Efter kaptajnens død må Elise opretholde sit pokerface, fordi lidenskabernes hemmeligholdelse (da) er hendes væsens (eneste) gehalt, fortællerens konventionalisme er et skjold mod indsigten i tilværelsens absurditet og mod hans egen erotiske betagelse af den fatale dame, hvis dæmoni er i samklang med fortrængte kræfter i ham selv (DSt 1971). De to hierarkiserede fortællerinstansers sam- og modspil i Seebergs »Spionen« er beskrevet af Henrik Levinsen (MfD 1968) og af Erik Nielsen (ADK II); begge finder den explicitte (jeg-)fortæller oscillerende mellem et selvnydende, selvreflekterende, solipsistisk og et handlende, individualitetsfornægtende, kollektivistisk jeg, og begge ser ham afsløret af den implicitte fortæller v. hj. a. tempusbrug og stilpastiche (HL) eller (andre) konnotative textelementer (EN; her lykkes det unægtelig bedre for EN at integrere fortælleteknisk og tematisk analyse end i analysen af den *lyriske* cykelrytterttext: Jørgen Loeths »Det skete ved Ballestrup«, hvor EN desuden overser »mærkværdiggørelsens« element af ideologikritik, AMDL II). 4) Rammesystemet – de mange fortællere: I behandlingen af Ewalds *De Fremmede* følger Elisabeth Kiærbye & Søren Rehfeld introjiceringen af konflikten Frankhuysen (moralisk dyd) – Schliker (social tilpasning) hos fortælleren (Sachtleven) og bestemmer relevansen af konflikten for rammens anden instans, redaktøren (=forfatteren) (DSt 1976). Den komplicerede fortællerstruktur i »Skytten paa Aunsbjerg« står centralt både i Jan Nissens (ADK I) og Jan Sand Sørensens (Kr 40, 1976) behandlinger af novellen; i sidstnævnte skarpsindige analyse lykkes det ved detektivisk gennemlysning af tidsplaner og fortællerinstanser – at finde morderen. Erik Thygesen har redegjort for spillet med en trinrække af fiktioner og fortællere – udtrykkende generalfortællerens ægteskabeligt og erotisk betingede personlighedskrise – i Inger Christensens *Azorno* (R/R). 5) Udsigelsen som sådan er, som påvist af Søren Baggesen, genstanden for den mediebevidste eksperimenteren, magt-tematikken udsættes

for i Sven Holms »Boss« (ADK II). 6) Den temporale synsvinkel, tidsplanerne: Jens Aage Doctor har i sin analyse af *Levnet og Meeninger* vist, hvorledes den autobiografiske fremstillings kronologiske strukturering – med skillepunktet i fortællerens episk gestaltede quijotiade – lader fragmentets tematiske hovedakse fremstå som euforisk fremadskuen: forhåbning vs. dysforisk tilbageskuen: erindring om et (bristet) håb (GS). Finn Hauberg Mortensen har med akribi beskrevet forholdet mellem tidsplaner, milieuer og tematik (kunstnerdrøm vs. kunstnerevne) i »Irene Holm« (Po II,1, 1969). Bertil Nolin har studeret tidsstruktur, persongestaltning, symboler og ledemotiver i Branners *Drømmen om en Kvinde* (NT 1967). 7) Forholdet mellem fortæller og forfatter: Jan Nissen har behandlet grundtemaerne i Martin A. Hansens »Septembertaagen«, angsten, døden og kaldet, på baggrund af en analyse af novellens tidsplaner og fortæller, som ved inddragelse af biografisk materiale identificeres med forfatteren (ADK II).

Fælles for analyserne i Sven Møller Kristensens snart klassiske *Digtning og livssyn* (1959) er, at der etableres en forbindelse mellem værkernes menneske- og livssyn (jvf. om idéhistorisk analyse ovenf.) og deres fortælleteknik/stil (jvf. om episk teori ovenf.). I Paludan-Müllers *Tithon* skal en kompromisløs idealisme neutralisere en urolig livsdrift; den tematiske splittelse spores i værkets metrik, vokabular og stil. Analysen af *Marie Grubbe* lægger vægten på det naturalistiske menneskesyn og den konstituerende eros-tematik (i forbindelse med hvilken der peges på den gennemgående blomster-metaforik), og romanens kompositionelle enhed reetableres. Efter en karakteristik af *Lykke-Pers* stilholdning, bestemt af den alvidende, men objektiverende fortæller, dokumenteres den bærende tematiske modsætning mellem lidenskabelig livsudfoldelse, der hos titelpersonen degenererer i retning af egoisme og fantasteri, og livsfornægtelse/dødsangst, en modsætning, der gennemspilles i hovedpersonens forløb, i galleriet af bipersoner og i det konkrete historiske régi: den nationale kultur og den moderne industrialisering. Romanens budskab bestemmes som individualisme med socialt korrektiv og en tro på mulighederne for den kæmpende emancipation. En lignende tematisk modsætning findes i *Kongens Fald* mellem eros, livsdriften og livshengivelsen, der også indbefatter en hengivelse til døden, repræsenteret af Axel, kvinderne og den jyske almue, og den voldelige død, repræsenteret først og fremmest af de to drømmere og ubændige stormere Mikkil og kongen (der ikke rettelig kan bestemmes som Hamlet-skikkelser), hvis livshunger er perverteret til aggression. Til tematikkens to poler svarer hhv. en subjektiv fortælleform/en blid stil med symbolistiske indslag og en mere objektiv fortælleholdning/en naturalistisk præget stil. I forbindelse med *Gjæring-Afklaring* redegøres for romanens ideal, foreningen af en fysisk og en sjælelig virkelighed, og for dens – bl. a. via fortælleteknikken fremføre – kritik af yderpunkterne, den udhulede grundtvigianisme og den Brandes-inspirerede naturalisme og panteisme. *Pelle Erobrerens* forbindelsesled mellem tematik og fortælleteknik ses i den stigende bevidstgørelse gennem romanens fire dele, det tilsvarende forbindelsesled i *Ingen kender natten* består mellem stream-of-consciousness-teknikken/den kontrapeutiske komposition og romanens centrale tema: den mellemmenneskelige kontakt.

Fra disse i vid forstand nykritiske positioner har textanalysen bevæget sig

i to – som vi skal se: ikke uforenelige – retninger: mod en perfektionering af den formelle tekstbeskrivelse (strukturalismen) og mod en skærpet opmærksomhed over for de sociale implikationer af tekstens budskab (ideologikritikken og den socialhistoriske analyse).

Strukturalismen

Skal man bestemme fællestrækkene ved de ofte meget heterogene textanalytiske bestræbelser, der forstår sig selv som *strukturalistiske*, er man på sikrest grund, når man peger på den grundlæggende inspiration fra lingvistikken (Sausure, Hjelmslev). De dér gjorte erkendelser er søgt overført til litteraturanalytikken, dels ud fra en betragtning af sproget som den litterære texts *udtryksform*, dels ud fra ønsket om at opbygge en systematisk textteori i *analogi* med lingvistikken. Gennem analysen søger man at finde tekstens system (struktur) »bag« dens forløb (manifestation); der kan dog være tale om to typer struktur: den fiktive begivenhedsrække principper og logik udgør tekstens narrative struktur, det derigennem udfoldede betydningsindhold, beskrevet som en begrebsorganisation, udgør dens tematiske. Det for textvidenskaben mest betydningsfulde, men inkonsistente forsøg på strukturalistisk teoridannelse blev A.-J. Greimas' *Sémantique structurale* (1966, en ikke lydefri da. overs., men forsynet med introduktion 1974), fulgt op af sammes *Du sens* (1970), med bl. a. artiklerne »Les jeux des contraintes sémiotiques« og »Éléments d'une grammaire narrative« (sidstnævnte i da. overs. i *Po* II,3, 1969) med den ofte – og selvforskyldt – misbrugte model over betydningens grundstruktur og over værdi-transport (»somerfuglemodellen«). En lang række centrale artikler af førende franske strukturalister findes samlet i Peter Madsen (red.): *Strukturalisme* (1970, med indledn.). Den væsentligste danske videreudvikling frem mod en strukturel litteraturteori og analytik foregik i de første årgange af *Po*, således Peter Madsens »Strukturel digtbeskrivelse«, hvis teoridannelse er beslægtet med Peter Brasks (jvf. nedenf.), og som blandt analyseexemplerne har Ewalds sørgedigt over fru von Schulin (*Po* I,1, 1967). I *Po* findes da også de artikler, der – sammen med Peter Madsens Greimas-introduktion i *Kr* 11 (1969) – udgør grundlaget for Torben Kragh Grodal, Peter Madsen og Viggo Røder (udgg.): *Tekststrukturer* (1974), som desuden optrykker uddrag af Vladimir Propps narratologiske pionérværk *Morphology of the Folktale* (1958, russ. orig. 1928); særlig Grodals afsnit om tematisk analyse er perspektivrigt. Den udførligste behandling af strukturalistisk narratologi, dens erkendelsesteoretiske forudsætninger og praktiske konsekvenser, er forfatterkollektivet Jens Berthelsen, Niels Egebak, Lis Wedell Horsner, Hans Hyllested, Svend Erik Larsen, Steffen Bøggild Nielsen, Ove Petersen og Erik Svejgaards *Fortællerteori* (1974), hvoraf især den logiske kritik af Greimas' »betydningens grundstruktur« (p. 192–235) samt den grundige fremstilling og diskussion af Propps, Bremonds, Todorovs og Greimas' narrative modeller fortjener at fremhæves. Desuden kan henvises til Svend Erik Larsen: *Litterær semiologi* (1975). Derimod er der grund til at advare mod Torkil Lunds *Litterær semantik* (1975). Den deri fremlagte teori bygger på den »ny[e] antagelse« (p. 9), at der i kraft af kulturhistorisk betinget normdannelse er indbygget positive

eller negative valoriseringer i *denotativt* betydningsindhold, hvilket atter bygger på den forudsætning, at forf. mener, at sproglige tegn, der henviser til konkrete genstande (fx. »bøddeløkke«) og sagforhold, eo ipso *kun* kan have denotativt betydningsindhold; på denne måde opløses denotationsbegrebet samtidig med, at termen opretholdes. (I øvrigt ses skellet denotation/konnotation som *ligedannet* med *hhv.* indhold (signifié)/udtryk (signifiant)!, p. 105). Når forf.s psykosemantiske teori i det følgende bygger på antagelsen af et lovmæssigt samspil mellem og forløb af denotationer og konnotationer, forbliver dette en illusion. Ved overgangen fra statisk betydningsanalyse til forløbsanalyse får desuden ignoreringen af synsvinkelproblemet konsekvenser, idet fx. »negativ konnotation« kan betyde *både*, at fortælleren udtrykker en negativ holdning til emnet, og at det går helten ilde (hvilket netop ikke billiges af fortælleren). Endelig er modellen ude af stand til at redegøre for de – navnlig i litterære tekster ikke sjældne – tilfælde, hvor en texts valorisering og normdannelse går på tværs af den konventionelle. De mange tekster, hvorpå teorien – bl. a. i polemik mod Greimas' »sommerfugl« – afprøves, omfatter bibelske myter, et folkeeventyr, »Germand Gladens vend« (DgF 33), moderne lyrik (la Cour, Sarvig, Bjørnvig, Inger Christensen), novellistik (Benny Andersen, Knud Holst, trivialnovelle) og drama (Ionesco), en børnebog, en avis-kronik og tegneseriestof.

Den franske strukturalisme er blevet introduceret dels i Esbern Krause-Jensens klart referende og sammenfattende *Den franske strukturalisme* (1973), hvor Lévi-Strauss, Foucault, Barthes, Althusser og Lacan har fået hver sit kapitel, dels i Niels Egebaks mere diskuterende *Fra tegnfunktion til tekstfunktion* (1972), der koncentrerer sig om Barthes, Greimas og Kristeva. Et par danske fremstillinger af strukturalismens textanalytiske muligheder skal omtales. Chr. Kock har med udgangspunkt i et Schade-digt demonstreret, hvorledes begreberne konnotation, presupposition, underforståelse samt (brud på) almene kommunikationslove lader sig anvende funktionelt ved læsning af litterære tekster. Den konnotative læsnings relevans tages op i kap. 2 i sammes *Litteraturoplevelse* (1974), der dog tillige introducerer og exemplificerer mere traditionelle litteraturteoretiske emner som spænding, pointe, mærkværdig- og sædvanliggørelse, fortællertyper og synsvinkler, tempo, gentagelsesstrukturer, versifikation, stil og genre. Bogens program er en fastholdelse af autonomidogmet, pædagogisk legitimeret ved, at oplevelses- og underholdningskvaliteten sættes som fiktionslitteraturens *raison d'être*, teoretisk ved, at tekstens betydning aflæses på det konnotative niveau *alene*, hvorfor fx. en ideologisk aflæsning udelukkes (teksten hævder intet om verden, kun om udsigeren). Per Aage Brandts & Jørgen Dines Johansens indledning til *ADK I* er pædagogisk og væsentlig frem til afsnittet om »Skriften« (p. 52). Morten Nøjgaard har i *Litteraturens univers* (1975, fulgt op af et bind textanalyseopgaver i franske tekster 1976) givet en udførlig, syntetiserende introduktion til et stort antal væsentlige litteraturteoretiske og -analytiske emner og problemer til og med strukturalismen (stillistik, glossematik, kommunikationsteori, Greimas m. v.). Et svagt punkt forekommer at være bestemmelsen af fortællerinstanser inden for forskellige storgenerer (hos MN benævnt »registre«). Generelt skelnes mellem (empirisk) forfatter, forfatterperson (= hvad der i forbindelse med episke tekster sædvanligvis kaldes implicit fortæller) og fremstillede personer (herunder 1. persons-fortællere). Det lyriske (og

explicitte) jeg bestemmes som forfatterperson, den narrative forfatterperson derimod som altid implicit (p. 118–20). Dette hindrer dog ikke MN i, under behandlingen af det »narrative register«, at operere med en »manifest«, kommenterende forfatterperson (p. 147–50), hvis afgrænsning fra 1. personsfortælleren derved i en række tilfælde må blive uklar (p. 153–58).

Visse af de strukturelle textanalyser knytter sig snævert til Greimas' teorier og modeller, såvel de narratologiske som de tematiske. Svend Erik Larsen har gennemført en applikation af »Éléments d'une grammaire narrative« (i en let modificeret og udvidet version) på »Ridderens Runeslag« (DgF 73 A), hvis narrative syntax inddeles i syntagmer efter kontrakternes logik (*MfD* 1975). Den tematiske udvikling i Winthers »En Hevn« er af Morten Giering beskrevet v. hj. a. den greimasianske model for betydningens grundstruktur, anvendt til forløbsbeskrivelse (*ADK* I). Jørgen Dines Johansen har stringent redegjort for den narrative struktur i Thomasine Gyllembourgs »Den lille Karen«, bl. a. v. hj. a. kommunikationsaksen i Greimas' aktantmodel, og for de enkelte sekvensers og »transporters« tematiske indebyrd (ibid.). Den konsekventest gennemførte tematiske analyse på greimasiansk grundlag skyldes ligeledes DJJ. I hans analyse af Rifbjergs »34« udskilles i en sammenhængende symboltolkning dels en kosmologisk dimension, hvor digtet gennem sit religiøse og elementare betydningsindhold søger at gøre døden meningsfuld ved at integrere den i en cyklisk kosmologi, dels en personal dimension, hvor skildringen af døden/den døde har karakter af en reflexion over Ødipus-myten og -komplekset. Den tematiske struktur ses som sammensat af figurative, exteroceptive (dvs. hentende betydningsindhold fra yderverdenen) elementer og non-figurative, interoceptive (hidrørende fra bevidsthedens betydningsorganisering); sammenhængen mellem dem i digtet er de førstes manifestation af de sidste, som således kan siges at udgøre textens semantiske dybdestruktur. Under bearbejdningen af denne tematiske struktur fremstår dichotomien integration (af subjektet i en kosmisk totalitet) vs. alienation (subjektet som fixeret til sin individualitet i en partikulær og transitorisk fænomenverden), svarende til den kosmologiske vs. den personale dimension i symbolanalysen (*AMDL* II). Pil Dahlerup og Jens Kr. Andersen har undersøgt attributters (kvalifikationer + funktioner) distribution på aktanterne i hhv. Cecil Bødkers »Den vandrende mark« og Harald Herdals »Træet i Istedgade« (begge *AMDL* I). I sin monografi om *Lykke-Per, Dødens gilding* (1971), har Jørgen Holmgaard beskrevet romanens betydningsstruktur ud fra tre tematisk-ideologiske felter, konstitueret ved en specifikation af 1) dennesidighed + immaterialitet (fx. *Pers finalsituation*), 2) hinsidighed + immaterialitet (fx. *Sidenius'erne*) og 3) dennesidighed + materialitet (fx. finanskredsen, Nanny).

En anden serie analyser forholder sig friere til inspirationen fra Greimas, som spædes op med andre impulser. Således i Niels Egebaks påvisning af, at »De Levendes Land« er struktureret ud fra tematiske genoptagelser af tidligere afviste holdninger, og hans beskrivelse af de komplekse valoriseringer af hhv. drømme- og vågenexistens i Rifbjergs »Middelaldermorgen« (begge *MNK*, Grundtviganalysen optr. i *GrSt* 1970). NE har endvidere fastlagt den tematiske grundstruktur i la Cours »Forvisning« (varme/nærvær/liv vs. kulde/fravær/død, den før-sproglige og før-bevidste oprindelighed vs. den intellektuelle middelbarhed), for derpå at koncentrere sig om de betydningsrester i teksten, der mod-

arbejder denne strukturering, og som viser sig at kræve en mytisk tolkning (*AMDL I*). Jørgen Egebak har undersøgt Goldschmidts titel- og temaforbundne tekster »Bjergtagen I-II« – først forløbet, så systemet; dette bestemmes fælles for begge tekster som et hierarki af tre lokaliteter (natur – ægteskabelig eros – lov/kirke) og en norm-kombinatorik (begrebsliggjort som positiv vs. negativ, fysisk vs. psykisk), der foreskriver menneskelige holdninger og menneskelig adfærd inden for hierarkiets dele (*ADK I*). Jørgen Holmgaard betragter (i enighed med Barfoed, jvf. ovenf.) det erotiske tema i *Niels Lyhne* som overordnet det kunstneriske og det religiøst-filosofiske. Analysens pointe er, at romanens behandling – herunder den metaforiske – af de tre temaer lader sig beskrive ud fra en simpel model, udformet som en kombinatorik af forskellige typer af praxis. Polerne heri udgøres af den »rene« idealitet ($A(A)$) og den »rene« materialitet ($B(B)$), de medierende former af en ideal praxis, der tager afsæt i og styres af en materiel impuls ($A(B)$) og en materiel praxis, der søges styret og bestemt af idealiteten ($B(A)$). Positivt valoriseret er alene $A(B)$. Forløbet inden for den seksuelle og kunstneriske tematik kan beskrives som $A(B) \rightarrow B(A) \rightarrow B(B) + A(A)$ og inden for den religiøst-filosofiske som $A(A) \rightarrow B(A) \rightarrow A(A) + B(B)$ (*TIT*). På grundlag af forskelle i tegnfunktionen har Jørgen Dines Johansen udskilt tre niveauer i *Rifbjergs Arkivet*: 1) det textuel-materielle, svarende til »udtryk«, især forekommende i romanens begyndelse, 2) det realistisk-psykologiske, svarende til »denotativt indhold«, romanens grundniveau og 3) det symbolsk-mytiske, svarende til »konnotativt indhold«, især forekommende i romanens slutning. Denne traditionelle metafysiske slutning er løsningen på den negering af tidsmæssig progression, den monotoni, romanen har fremstillet ved repetition, reartikulation af betydningselementer og additiv-cirkulær argumentationsfølge (*R/R*).

Det uden sammenligning betydeligste danske bidrag til en strukturel tekstbeskrivelses teori og praxis er Peter Brasks disputats *Tekst og tolkning I-II* (1973; i tilknytning hertil: PBs analyse af Henrik Nordbrandts »vilde rosenbuske« i *AMDL II*, med anvendelse af *T&T*s metode). Af indledningen (p. 9–149) skal fremhæves: redefinitionen af »autonom tekst« som »litterær tekst« + »analytisk tekst«, overtagelse af glossematikens bestemmelse af »litterær tekst« som konnotationssproglig, videreudvikling af det hjelmslevske empiriprincip på den omdefinerede »autonome tekst«, systematik af litteraturvidenskabelige tekstbeskrivelser og -tolkninger på grundlag af en kombination af begreberne fænotypisk vs. genotypisk, axiomabsolut vs. axiomrelativ, synkron vs. diakron (NB: alle beskrivelser er axiomabsolutte, alle tolkninger er axiomrelative; den foreliggende »Første del« af afh. handler kun om (autonome) beskrivelser). Derpå opstilles tekstbeskrivelsens teori (p. 156–211). *Metasystemet* er den værkfremmede, definerede mængde begreber, der anvendes i den »analytiske tekst«. De hyppigst forekommende metasystemer er flg.: 1) Vilkårligt, specifikt semantisk metasystem: en redundant forekommende semantisk grundstruktur i en given tekst. 2) Forudsætningsforbindelsernes metasystem: solidaritet, selektion, kombination; dette metasystem danner grundlaget for det alm. grammatisk-syntaktiske metasystem. 3) Det grammatisk-syntaktiske metasystem, der således opsuger den trivielle del af forudsætningsforbindelsernes metasystem. 4) Logistisk metasystem: implikationer, dis- & konjunktioner, elementer, mængder etc. 5) Vilkårligt, specifikt

positionsmetasystem: en forskrift for, hvorledes sæt af værdinumre (jvf. nedenf.) i en given text kan føres over i hinanden; fx. symmetrier lader sig beskrive ved et sådant metasystem. *Subsystemet* er den del af metasystemet, der skal bruges for at en given text kan inddeles og bestemmes i forhold til metasystemet. Hvert text-afsnit tilordnes (og kan derfor siges at manifestere) en metasystem-værdi (for det gram.-synt. metasystem fx. subjekt, verbal). Hver sådan manifestation har en forløbsplads i teksten. En ordnet mængde – ordnet efter pladsen i tekstens forløb – af manifestationer benævnes *forløbsyntax*. De forløbsordnede værdimanifesteranter i forløbsyntaxen (*værdisæt*) nummereres fortløbende, dog således, at samme værdi-manifestant steds tilordnes samme tal. Den fremkomne række af *værdinumre* kaldes syntaxens *positionssæt*. Når to forløbsyntaxer eller dele af disse har identiske positionssæt, er disse syntaxer/delsyntaxer *simpelt koblede*; når de ikke er simpelt koblede, men der findes et positionsmetasystem, der angiver en forskrift for, hvorledes den ene syntax' positionssæt kan føres over i den andens, er de *komplext koblede*. (Som inspirationskilde til denne del af teorien synes – foruden algebra og logistik – Wellesk & Warrens stratumteori samt Samuel R. Levins *Linguistic Structures in Poetry* 1962 at have fungeret). En særlig teori opstilles for *metaforen* (p. 400–12), der bestemmes som helheden af originalmængde, billedmængde og metaforrelation. Denne teoridannelse appliceres nu i en række textanalyser (pp. 212–398, 413–540, 575–695), hvoraf de væsentligste af dansksprogede tekster skal omtales nedenf. *Simple koblinger* findes i Grundtvigs »Som Dugg paa slagne Enge« mellem flere specifik-semantiske syntaxer og den logistiske syntax, i Abildgaards »Sne« mellem en specifik-semantisk, den gram.-synt., den metriske og den fonetiske syntax. Koblinger af specifik-semantiske syntaxer i kraft af metaforrelationer findes i Hertz' »Silkeormen«, »Som dugg paa slagne Enge« og Sonnes »Museums Musik«. *Komplexe koblinger* findes i Ingemanns »Harmoniens Genius« mellem flere specifik-semantiske syntaxer og i en udvalgt del af Erik Knudsens *Hænderne op!* mellem en specifik-semantisk, forudsætningsforbindelsernes og den metriske syntax. Komplexe koblinger mellem specifik-semantiske syntaxer i kraft af metaforrelationer findes i Paludan-Müllers »Suk, som hver Tanke bevinger« (fra *Adam Homo*). Sidstnævnte analyse og analysen af Abildgaards »Sne« er afh.s *tours de force* og må betegnes som udtømmende ud fra den opstillede teori. Desuden bør nævnes de bevidst »fragmentariske« analyser af et vers fra Wessels *Kierlighed uden Strømper*, en replik fra Karl Larsens *Udenfor Rangklasserne*, indledningsdigtet til Grundtvigs *Paaske-Lilien*, Munch-Petersens »Rids« samt Ribbjergs »Terminologi« og »halvvågen i rummet«. Af de undervejs tilkomne teoretiske indslag må fremhæves: beskrivelsen af »styring«, dvs. det, at et eller flere subsystemer er bestemmende for tekstens udstrækning, opstilling af en kompositions-teori (p. 541–73), en formallogisk kritik af Greimas' »betydningens grundstruktur« (p. 744 ff., jvf. pp. 185 f., 724 f., 808) samt overvejelser over fænomenet symmetri (p. 724 ff.). – Tre hovedproblemer (mindst!) melder sig i forbindelse med afh.: 1) Lader sondringen mellem tyding/beskrivelse og tolkning sig opretholde?, jvf. diskussionen herom mellem PB og Jørgen Dines Johansen i *Kr* 34 & 36, 1975). 2) Fungerer afh.s – unægtelig stærkt specialiserede – formelle notationsapparat heuristisk (enkelte steder gør det, fx. p. 264–66) eller er det »blot« en (præcis) formulering af en skarpsindig og følsom litteraturlæser s på

forhånd gjorde erkendelse? 3) Afh. behandler udelukkende korte (især lyriske) tekster; ville det overhovedet være muligt at beskrive længere tekster v. h. a. *T&T's* procedure? – fx. episke og dramatiske: den er øjensynlig ude af stand til at opstille narrative modeller. Trods sådanne spørgsmål bør der imidlertid ikke herske tvivl om, at vi her står over for et litteraturvidenskabeligt værk af internationalt format, som har været alt for lidt (aner)kendt og benyttet. Det er en forpligtelse – og en udfordring – for enhver, der beskæftiger sig med litterær analyse på videnskabeligt niveau.

Ideologikritikken

Vi vender os fra den strukturelle til den *ideologikritiske* textanalyse med en henvisning til Ralf Pittelkows artikel »Strukturalisme, semiologi, produktivitet« (60 DK), en kritik af den strukturelle textanalyses autonomiforestilling, der spærrer for en erkendelse af den textuelle generationsproces og dennes sociale betingethed. Som det fremgår af Peter Madsens »Litteraturforskningens interesse« (ibid.) udgøres det teoretisk-filosofiske grundlag for den litteraturvidenskabelige ideologikritik først og fremmest af Frankfurterskolens (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas) »kritiske teori« med dens understregning af det videnskabelige arbejdes samfundsmæssige udspring og funktion, faktorer, som ignoreres af den traditionelle videnskab, der derved indirekte understøtter de til enhver tid givne samfunds- og magtforhold. Litteraturforskningens opgave bliver i dette perspektiv at pege på de behandlede teksters »samfundsmæssighed«, at afsløre deres evt. universaliserende og ontologiserende tendenser som mystifikationer, der tjener de sociale kræfter, hvis interesse ligger i bevarelsen af status quo. Sådanne mystifikationer vil i talrige litterære tekster være lidet iøjnespringende, forestillingerne kan være formidlet gennem fx. metafor- og symbolsprog, mod hvilket ideologikritikken da retter sit søgelys. Pædagogisk bliver opgaven at opøve litteraturlæsernes kritiske opmærksomhed over for de forestillinger med politisk-ideologiske implikationer, teksten påfører hende/ham. En velgennemtænkt introduktion for sådanne pædagoger er Hans Jørn Christensens & Erik Bjørn Olsens *Tekstanalyse* (1972) med exemplificerende analyser af Sven Holms »Frk. Urst i Dyrehaven« og Ribbjergs »Snemanden«.

Den række af textanalyser, som vi nu skal inspicere, kan altså betragtes som bidrag til en radikal revision af den traditionelle litteraturhistorie. Det ældste værk, som herved er kommet i ny belysning, er *Levnet og Meeninger*, hvorom Jette Lundbo Levy har skrevet, at Arendsens uopnåelighed aktualiserer jeg'ets fundamentale splittelse mellem en prosaisk og normativ virkelighed og en eventyrlig og illusorisk romanesk existens, en artikulering af den indre modsætning mellem det borgerlige samfund og de borgerlige frihedsidealer; idet han gennem selve skrivehandlingen forsøger at opnå autenticitet, overskrider den sociale protest imidlertid ikke sine præmisser (*TIT*). I Flemming Harrits' fremstilling leverer »De Levendes Land« en almengjort, for historicitet »befriet« utopi, der er søgt landsat i fakticiteten (*MNK*). Ib Bondebjerg har betragtet *Hjemløs* som dannelsesroman i Lukács' og Goldmanns forstand; gennem forløbet må den sociale virkelighed bortfortolkes og afskrives, og det episk virksomme lykkeideal

fortrænges af den mytiske idealitet, forsagelsesidealet, for at bruddet mellem det søgende individ og samfundet kan tilsløres (*Kr* 23, 1972). Peer E. Sørensen har opmærksomheden henledt på den metafysiske abstraktion, generaliseringen og æstetiseringen i Jacobsens »Tog Bølgen Land?«, men analysen er ikke textnær nok, det fremførte kunne med samme ret hævdes om et stort antal andre tekster, og læsningen af kvinden som symbol på kunsten savner dokumentation (*AMDL* I). Jørgen Holmgaard fremfører om »Pesten i Bergamo«, at novellen sætter flagellantismen som løsning på det typiske jacobsen'ske problem om drifternes overhåndtagen og destruktivitet, og at denne løsning holder problemet inden for idealismen og den »kapitalistiske« mådeholds- og opsparingssexualitet (*ADK* I). »Franz Pander«s forløb og tematik beskrives af Torben Grodal ud fra konflikten mellem materielle behov (sexualitet, føde) og en socialt betinget undertrykkelse af disse behov og transformering af dem til idealitet (akkumulation af abstrakt værdi, fx. i form af æstetik). Det sociale forskelssystem overlejres, først og fremmest v. hj. a. metaforikken, af det biologisk-sexuelle, hvorved det socialøkonomiske *system* legitimeres ved en biologisk (darwinistisk) fatalisme (*ibid.*). Holmgaard har analyseret Pontoppidans »Ørneflugt« og Jensens myte »Vinternat« (begge *ibid.*). Førstnævnte betegner, atter gennem sin metaforik, en fornægtelse af social og sexuel materialitet til fordel for den »rene« natur og døden, en mulighed, der dog er forbeholdt det ekstraordinære, »kongelige« individ – ideologien betegnes som feudalistisk og prænazistisk; i sidstnævnte fremstår verden for de to samtalende personer (den levende og den døde) som tredelt: yderverdenen, bevidstheden og evigheden (kosmos); disparate materielle fænomener og den metafysiske længsel splitter personen, men unddrager sig begge forandrende indgriben. Peter Madsen har behandlet Paludans *Fugle omkring Fyret*; bogens tematik og udsigelse vises som splittet mellem på den ene side en »naturalistisk« determinisme, der bygger på en kontinuitet mellem natur og kultur, hvorved begge (også den kapitalisme, der »rammer« Sandhavn) ses som skæbnestyrede, og som svarer til den gennemgående iagttag- og experimentatorholdning hos fortæller og aktører, og på den anden side en personlig frihed og voluntarisme (repræsenteret af Johan og Hunby), der bygger på en diskontinuitet mellem menneske og omgivelser, åbner mulighed for en asocial individualisme og svarer til det momentant manifesterede emotionelle engagement hos fortæller og aktører (*TIT*). *Fisken* (Kirks!) er genstand for to behandlinger. Jørgen Holmgaard & Ralf Pittelkow har – under kraftig kritik af Aage Henriksens beskrivelse af romanen i *Gotisk tid* (1971) – understreget dens karakter af (i altovervejende grad) materialistisk ideologikritik, dog ikke uden sporadiske mytologiseringer (Marianes robuste kvindelighed) (*Po* 4,4, 1971). Denne opmytologisering af den monogame sexualitet og familieinstitutionen (Mariane vs. Katrine) er et hovedpunkt i Inger-Lise Hjordi-Vetlesens undersøgelse af grænserne for romanens dialektisk-materialistiske fundering af det fortalte; andre i forhold hertil problematiske områder er idealiseringen af den kollektive arbejdsproces (de individuelle arbejds erfaringer forties, cirkulations sfæren udgrænses eller underkastes moralsk vurdering) samt skildringen af proletarietets *naturkraft* (bl. a. metaforisk formidlet) (Bo Elbrønd-Bek & Ole Ravn (red.): *Omkring Fisken* 1977). Ralf Pittelkow har beskrevet Branners »Isaksen«: det sociale univers, den dertil knyttede lov-funktion og tematik (herunder

metaforik) samt inautenticitetens udspring i en forkvakling af følelseslivet, hvis socialøkonomiske årsager kun antydes (firmaet som allegori for samfundstotaliteten), ikke gennemanalyseres af teksten (jvf. fortællerens *moralsk* bestemte distancering fra det fortalte og sin rolle heri) (*ADK II*). Torben Grodal har påvist *Løgnerens* fatalisme, soningsideologi og idealistiske dualisme (temakomplekset død/natur/legeme/hedenskab vs. liv/kultur/sjæl/kristendom, bl. a. symboliseret i sæl vs. harpun) og den deri indeholdte materialisme-kritiks individuelt-moralske karakter (*Po 17*, 1972). Anders Koustrup har beskrevet Ib Henrik Cavlings sexualmytologi, som den kommer til udtryk i *Charlotte*; romanen opererer ud fra kvindens vare-status og internaliserer en sexualnorm af typen mødøm = »kapital«, hvis »renteafkast« = social opstigen + ægteskabelig etablering (*MfD 1975*). Ribbjerg er utvivlsomt den forfatter, hvis værker har fået flest ideologikritiske enkeltanalyser. Jørgen Bonde Jensen & Karen Nicolajsen har nuanceret fulgt *Den kroniske uskylds* udformning af den klassiske dualisme mellem ånden/ømheden ctr. kødet/driften, inden kritikken (med respekt for skellet fortæller/forfatter) sættes ind mod romanens mytologisering af varesamfundets ungdomsdyrkelse, dens patriarkalske kvindesyn og dens underbelysning af socialiteten (*RsO*). »Middelaldermorgen« er af Flemming Harrits anskuet som en psykisk-privatiserende mytologisk regression (*MNK*). Søren Schou har fremanalyseret »50'er-epistemet« i *Arkivet*: visionsløsheden – understøttet af navne-, mørke- og rum-symbolikken – og gennembrydningen heraf: individuelt-sentimentalt ved tosomhed, kollektivt-mytisk ved Underet (*TIT*). Det problematiske ved *Anna (jeg) Anna* består i henhold til Jørgen Dines Johansens analyse i, at den nok formulerer en social problematik, men bearbejder den i et regressivt individuelt-mytisk handlingsforløb (et renselses- og befrugtningsritual, der betegner en flugt tilbage i erindringen), beskrevet gennem en subjektfixeret genre: udviklingsromanen og i en subjektiv-associativ, fragmenterende fortælle- og perceptionsform (ibid.). Endelig har Jørgen Bonde Jensen studeret virkelighedsskildringen (både i fiktionen og i dens korrelater uden for), den tætte symbolstruktur, der giver nøglen til replikkernes uudsagte, og den solipsistiske, voluntaristiske og kunstfeticherende morale bag en erklæret social solidaritet i *Lena Jørgensen (RsO)*. Samme analytiker har behandlet Villy Sørensens »En glas-historie« og påpeget den defaitisme og historieløshed, der i novellen fremstår side om side med advarsler mod en nivellerende accept-ideologi i 60'ernes overflødhedssamfund (*ADK II*). Søren Schou har fremanalysert den vesteuropæiske, borgerlige individ-, familie- og samfundskonception som matricen for Albert Dams palæocene vision i »Fristed« med dens enteλεκistiske og eksistentiale filosofier (ibid.). Det reproducerende, systemimmanente oprør i Bodelsens *Tænk på et tal* og denne begrænsnings reflex i romanens sprog er dokumenteret af Karen Nicolajsen (*RsO*). Bent Fausing har fremhævet den ukritiske overtagelse af generernes ideologiske indebyrd i Svend Åge Madsens »genre-collage« *Liget og Lysten*, en litterær udformning af attitude-relativismen (ibid.). Anne Birgitte Richards analyse af Christian Kampmanns navnkundige tetralogi om dynastiet Gregersen rummer – foruden beskrivelse af (den vekslende, individuelle) synsvinkelbrug og komposition – en påvisning af, hvorledes bogens positivitet, i form af en række personers bevidstgørelse, ikke søgtes relateret til den faktisk

beskrevne sociale og politiske udvikling, men alene postuleres og forsvares som moralsk og privat (intimitet, natur-udfoldelse) (ibid.).

Ifølge sagens natur må ideologikritiske analyser næsten altid konkludere »negativt«; det er deres opgave at påvise begrænsninger og fragmentarisk erkendelse. At »positive« konklusioner ikke udelukkes så vi ovenf. i forbindelse med Kirk; andre eksempler er Marie-Louise Svanes gennemgang af Nexø's »Flyvende Sommer«, hvis skildring af proletardrengens (ud)flugt læses som præfiguration af klassekampen: en erkendelse af dens betingelser og en forjættelse af sejren, fortalt i et sprog, der tenderer mod destruktion af den borgerlige litterære konvention (*ADK II*) samt Niels Brunses analyse af Sven Holms *Min elskede (RsO)* og Peter Madsens af Michael Buchwalds *Afsøgningsmønster (R/R)*. Begge romaner er indskrevet i ungdomsoprørets problematik, og begge appellerer de til læsernes selvvirksomhed. SHs indeholder – trods sin udgrænsning af det produktive arbejde – en emancipatorisk tendens, der skatter til Freuds og Marcuses kritik af den samfundsbestemte driftdeformering, realitetsprincippets primat over lystprincippet, den genitale seksualitets primat over den polymorfes. MBs roman er selv et stykke ideologikritik, sammensat som den er til et kompilat af emnemæssigt og motivisk forbundne deltekster med forskelligt ideologisk perspektiv, forskellige skrivende jeg'er og forskellig sprogb brug, hvorved læseren involveres i tolkningen af de beskrevne fænomener.

Ideologikritikken defineres ved interesse for bestemte aspekter ved teksten, men besidder ikke noget specifikt beskrivelsesapparat. Dens konklusioner kan drages på såvel en »merkmallos«, ikke-»teknisk« tekstbeskrivelse som på en strukturalistisk. Det første er tilfældet for de i det foregående afsnit omtalte analyser, og det fortjener derfor at bemærkes, at flg. analyser, der har været omtalt som strukturalistiske, bringer ideologikritiske konklusioner: Jørgen Dines Johansen om Thomasine Gyllembourg og Morten Giersing om Winther (begge *ADK I*), Holmgaard om Jacobsen (*TIT*) og om Pontoppidan (*Død.Gild.*), Jens Kr. Andersen om Herdal og Pil Dahlerup om Bødker (begge *AMDL I*).

Socialhistorisk textanalyse

Behovet for en mere tilbunds gående historisk helhedsbetragtning fremgår af redaktørernes – hhv. Jørgen Holmgaard og Jørgen Dines Johansen – hhv. for- og efterord til hhv. *TIT* og *ADK (II)*. Førstnævnte forsøger at sammenholde antologiens textanalyser under synsvinklen den borgerlige individualismes opståen, kulmination og krise, sidstnævntes oversigt beskriver og klassificerer de analyserede tekster på grundlag af ligheder og forskelle i fortællersituationen/kommunikationsprocessen, skrivemåden og tematisk-ideologiske figurationer så som individualitet, socialitet og idealitet/materialitet samt redegør skitseagtigt for den socialhistoriske baggrund herfor. Et nyt skred er hermed signaleret inden for litteraturvidenskaben; de litterære teksters samfundsmæssige forankring fastholdes, men den virkningsæstetiske kritik bliver erstattet af en genetisk forklaring. Det er ikke længer opgaven blot at beskrive (og afvise) tekstens ideologi, men nu også at føre både denne selv og dens specifikke tekstlige udformning tilbage til

dens sociale og historiske udspring (sml. 4. Feuerbach-tesel). Denne materialistisk funderede og marxistisk inspirerede *socialhistoriske litteraturanalyse* placerer værket i en specifik extratextuel totalitet, hvor det er genereret. Den socialhistoriske analyse udvider den hidtidige litteraturhistorie med et helt nyt område: den materialhistoriske forklaringsbasis. Visse steder proklameres den textlige autonomi endog ophævet som operativ foranstaltning i analyseproceduren, hvorved den tematiske analyse bestemmes af den socialhistoriske. Væsentlige udenlandske bidrag – teoretiske som analytiske – til denne forskning findes oversat til dansk i antologierne Karl Marx & Fr. Engels: *Samfund, kunst og litteratur* (1973, v. Kjeld Østerling Nielsen), Georg Lukács: *Kunst og kapitalisme* (1971, v. Bente Hansen & KØN), Lucien Goldmann: *Om marxistisk metode* (1973, v. Sven Møller Kristensen & Ebbe Sønderriis), Leif Søndergård Andersen (red.): *Marxistisk litteraturteori* (1973) og *Marxistisk litteraturanalyse* (1974). Den her repræsenterede litteraturkritik introduceres i Bente Hansens letlæste *Den marxistiske litteraturkritik* (1967), i Ralf Pittelkows kyndige »Samfundsteori og tekstteori« (*Po* 19, 1973) og i en række artikler i *Kr*: 1, 2 (1967), 10, 12 (1969), 13 (1970), 21 (1972) og i *Po*: 4,1 (1971), 18 (1972), 19, 20 (1973), 21 (1974), 28 (1976). Peer E. Sørensens *Elementær litteratursociologi* (1973) afstikker grænserne og skitserer grundlaget for en marxistisk litteratursociologi, hvis analytik forudsætter en teoretisk (kapitallogisk) indsigt og består i en konkret (historisk-specifik) undersøgelse af litteratur som frembragt og fungerende inden for det *borgerlige* samfunds totalitet i almindelighed og inden for den heraf afsatte litterære institution i særdeleshed. Afh. rummer en eksplikativ tilbagevisning af nykritikkens og den russiske formalismes litteratur-konception (holisme- og autonomi-forestillingerne ses som udtryk for den produktion af bogen for markedet og den dertil knyttede fetichering af den som vare, der ved det borgerlige samfunds opkomst afløste litteraturens brugsfunktion i den feudalistiske repræsentativitet) og fremfører kritik af ideologikritikken (som ude af stand til at foretage en tilstrækkelig præcis bestemmelse af det materielle grundlag for de afslørede borgerlige legitimeringer), af Kristevas tendentielt transcendentale »pantextualitet« og af en halvtilegnet marxismes forenklinger og universaliseringer. (Jvf. Peter Madsens væsentlige kritik af afh. i *Po* 24, 1975). Peter Madsen sammenholder i *Semiotik & Dialektik* (1971) de kritiske bestræbelser inden for marxisme: Marx, Lukács, Horkheimer/Adorno (Sade-analysen), Benjamin (Baude-laire-analyserne) og semiotik: Bakhtin (Rabelais- og Dostojevski-studierne), Kristeva. Og så til textanalyserne.

Jørgen Gleerup har leveret en væsentlig analyse af Carl Baggers vanskelige roman *Min Broders Levnet*. Isoleres det narrative forløb omkring Johannes, får vi en uproblematisk dannelsesroman med den tematiske polaritet Arthur (+ fader)/Halvor: diskontinuitet, død vs. Johannes (+ moder)/Mathilde: kontinuitet, liv – hvor den sidste dementerer den første som lammet af og lænket til materialiteten. Allerede denne dannelsesematik kan betragtes som socialhistorisk symptomatisk: Arthur som en radikal udformning af den borgerlige utopi om det emanciperede subjekt, den disjunktive fordeling af økonomisk-social status og åndelig mobilitet på hhv. Halvor og Arthur som udtryk for adskillelsen af økonomisk og ideologisk magt i samfundet. Fortælleren Johannes relativiserer eller dementerer imidlertid dannelsesromanens narrative udsagn ved sin stilholdning

og ved at lade de forsøgsvis besværede kræfter vende tilbage i bogens slutning. Denne splittelse søges forklaret ved Baggers tvetydige klasse-mæssige og kulturelle tilhørsforhold (*Kr* 35, 1975). På tilsvarende vis fremhæver Jørgen Holmgaard det socialhistorisk symptomatiske i »Hjertesorg«: det vigende godsjer-aristokrati og et progredierende (industri)borgerskab, men i Andersens bevidsthed – forklarligt – forskudt til en kulturel antinomi mellem åndelighed og materialitet (i dens økonomiske og seksuelle aspekt) (*Po* 21, 1974). Maja & Sigurd Kværndrup har påvist forbindelsen mellem den fragmenterede fremstillingsform i *Stuk* og det samtidige samfunds fremtrædelsesformer, hvis historiske og økonomiske *væsenstræk* den implicite fortæller dog *også* lader fremstå, idet han skilddrer en række lag- og generationsspecifikke adfærds- og konfliktmønstre (spaltningen mellem privat og offentligt, dannelsesidealismens nederlag i varesamfundet, den patriarkalske familiestrukturs og den puritanske sexualmoralis tendentielle opløsning) (Olav Harsløf (red.): *Omkring Stuk* 1977). *Nattevagt* er analyseret af Preben Kaarsholm, der udskiller tre temaer: det sociale (den indignerende radikalismes kritik af konservatismens samfund), det seksuelle/socialpsykologiske (sado-masochismen, Hallagers fornægtelse af det kvindelige eros-princip) og det kunstneriske (kunstens vare-status), alt sammenbundet af et oprør, der dog indsnævrer synsfeltet til en marginalgruppe (kunstnerne) i forhold til den påståede hovedtendens i den samtidige sociale struktur: (industri)kapitalens gennemslag (*Po* 21, 1974). Denne analyse er blevet kritiseret af Torben Grodal, som gør opmærksom på den specifikke, atypiske danske samfundsudvikling: vareproduktionen frem til århundredeskiftet på småborgerligt grundlag, den afgørende økonomiske modsætning mellem det sig konsoliderende agrare småborgerskab og den urbane handelskapital, kapitalismen begrænset til cirkulationssfæren, hvorpå konsekvensen af denne socialhistoriske præcisering drages for forståelsen af *Nattevagt* (sidebelyst v. hj. a. andre Pontoppidan-texter). En kapitalismekritik, der er – og altså må være – begrænset til en kritik af cirkulationssfærefænomener, åbner nok mulighed for emancipatoriske positioner m. h. t. det borgerlige demokratis mangelfuldheder (artikuleret af Hallager) og den småborgerlige families driftsfornægtelse (illustreret ved samme); derimod trues kunstneren i varesamfundet af splittelsen mellem privat integritet og offentlig deprecation som producent. Hallager går ned på denne splittelse, Drehling negerer markedets »egoistiske begær« ved inderliggjort driftsafkald (»ren« kunst i modsætning til »tendenskunst«). Dette blev forfatterskabets vej; *Nattevagt* er Pontoppidan på skillevejen (ibid.). Anker Gemzøes monografi *Pelle Erobreren* (1975) tager sigte på en afdækning af romanværkets komplekse ideologi og en historisk forklaring heraf. *PEs* to første dele ses som skildringer af hhv. en lukket, feudal, agrar produktionsmåde og den urbane, såkaldte simple vareproduktion. 3. dels klassekamp mod kapitalistisk undertrykkelse præges af en påfaldende ignorering af den storindustrielle produktion, der faktisk fandtes i Danmark omkring århundredeskiftet, og de deraf følgende klasse-mæssige antagonismer, hvilket forklares med henvisning til bl. a. rekruttering af arbejdere og socialistske ideologer (som Nexø) fra det (også ideologisk) højt organiserede agrare småborgerskab. Denne del af romanen formulerer iøvrigt to problemkomplekser: dels en uforløst modsætning mellem natur og kultur, dels et uafklaret forhold til de socialistiske strategier, hvoraf den syndikalistisk-parlamentariske er abso-

lut dominerende, den anarkistiske kun antydet. Begge problemkomplekser »løses« i sidste dels kooperative utopi. Forklaringen på, at den kooperative strategi her kan blive enerådende, søges dels i dens evne til at mediere de tidligere strategier, dels i, at Socialdemokratiet på sin kongres 1908 satte kooperationen på programmet – dog kun som supplement til partiets politiske og fagbevægelsens økonomiske kamp. Natur-kultur-modsætningen ophæver romanen ved, at det (gennem fængselsopholdet) »dannede«, modnede individ finder sin plads i forhold til naturen/kvinden i en familiært organiseret agrar produktionsform. Alle disse ideologisk antinomier af revolutionære og revisionistiske, af proletariske, småborgerlige og borgerlige elementer kan imidlertid forklares ved præcis at være Anden Internationales. Gemzøe har desuden bestemt ladningen i Gelsteds »Reklameskibet« i dens tematiske indebyrd, undersøgt digtets sproglige afsløringsteknik og foretaget en velafbalanceret placering af det inden for social- og ideologihistorie (*AMDL* I). Henrik Damsgaard har i studie over *Fiskerne* (Bo Elbrønd-Bek & Ole Ravn (red.): *Omkring Fiskerne* 1977) og *Daglejerner/De ny Tider* (Hans Kirks 30'er-romaner 1975), der med føje betragtes som én roman, anvendt Kirks historiske materialisme på denne selv. Kirks fremstilling af bevidsthedsformernes afhængighed af materielle produktions- og livsvilkår samt hele Kirks ideologikritiske projekt (sidstnævnte afh. rummer præcise bestemmelser af ideologiske formationer i romanen, såvel de religiøse som kapital- og maskinfetichisme og socialpartnerideologien) ydes retfærdighed. Derpå påviser HD bruddene i teksternes historik; i begge bøger fremtræder en positiv arbejdsetik og -glæde, der ikke er relateret til underkastelsen under et kapitalistisk varemarked (*Fisk.*) eller industrikapitalismens værdilov (*Dgl./Dnt*) samt et ahistorisk »sat«, »naturgroet« revolutionært almuesind, der i *Dgl./Dnt* instinktivt modstår produktionssituationens reelle feteringsmuligheder (som altså netop ikke beskrives) og Høpnens manipuleringsforsøg, men lokkes ind i revisionismen af kræfter *udefra* (tidligere husmænd med retarderet ideologi + centraldirigeret socialdemokratisme); indplaceringen af den beskrevne udvikling i større sammenhænge forhindres desuden af bøgernes regionale perspektiv. For *Fisk.s* vedkommende forklares disse brud med henvisning til den akademiske socialismes ideologiske grundlag i 1920'ernes sidste halvdel: *freudomarxismen* og til den litterære institutions indirekte censur, for *Dgl./Dnt's* med henvisning til DKPs folkefrontsstrategi i 1930'erne (»det arbejdende folk«, individuelle socialdemokraters »klasseforræderi«).

Syntetiserende textanalyse

Det har været en naturlig følge af de forbedrede beskrivelsesapparater på den ene side og en relativt afklaret målsætning på den anden at søge de forskellige analytiske retninger kombineret i en *syntetiserende litteraturforskning*. Under reference til sin egen analyse af *Stuk* (jvf. nedenf.) har Peter Madsen opstillet et principielt begrundet program for en sådan litteraturforskning, hvori socialhistorisk (marxistisk-teoretisk og empirisk-specifik), socialpsykologisk, tematisk, biografisk, psykoanalytisk og æstetisk textanalyse kan og bør indgå i et meningsfuldt og gensidigt kompletterende samspil (*Po* 24, 1975, p. 32 ff.). Skønt

idealet er en sammenarbejdning af samtlige disse analytiske tilgange i én og samme tekstbehandling, har de enkelte syntetiserende analyser dog udskilt et mere beskedent register eller i hvert fald kun ladet et par af tilgangene være bærende. *Kombinationen af strukturalistisk og socialhistorisk analyse* blev først benyttet af Torben Grodal, der i sin analyse af *Erasmus Montanus* udskiller titelpersonen og »Bierget« som komediens to aktanter v. hj. a. kvalifikationssættene deskriptiv viden vs. instrumental viden, hævde af kulturskabt forskel vs. hævde af naturskabt forskel, konfliktskabende ideologi centreret omkring grebet ære vs. harmoniserende ideologi af etisk-religiøs og fundamentalt økonomisk art, partielle værdinormer: vedrørende relationen individ-stand vs. universelle værdinormer, der legitimerer indordningen af afvigelsen. Den ideologi, som komedien gennem Erasmus afviser, er feudalsamfundets; ved inddragning af *Den ellefte Junii* ses Holbergs afvisning af den »rene« kapitalisme, og forfatterens ideologi baserer sig således på enevældens overgangssamfund. (En enkelt tolkningsfejl i den i øvrigt klare og perspektivrige gennemgang kunne have været undgået ved kendskab til Ebbe Spang-Hanssens *Erasmus Montanus og naturvidenskaben* 1965) (*TIT*). Peter Madsen tager i sin omtalte *Stuk*-analyse udgangspunkt i kapitalismens udvikling i Danmark i det sene 19. årh. og Bangs stilling heri (som journalist, dvs. både som småborgerlig vareproducent og som lønarbejder) og undersøger derpå romanens registreringer af en række »reale« træk ved varesamfundet og dets storbymilieu (mængden og varen, spekulationen, bankkapitalen/kreditten) og bogens mytiske tolkninger heraf (fx. metaforikken omkring extase vs. kastration/udsugning, liv vs. død) (*Po* 24, 1975, p. 7 ff.). 1. del af Morten Giersing & Mikael Westergaard-Nielsens analyse af *Kongens Fald* afdækker den mere explicite del af den tematiske struktur som en række koblede semantiske binariteter:

$\frac{\text{liv}}{\text{død}} \approx \frac{\text{hengivelse}}{\text{trods}} \approx \frac{\text{samlethed}}{\text{splittedhed, tvivl}} \approx \frac{\text{glemsel}}{\text{erindring}} \approx \frac{\text{kærlighed}}{\text{ensomhed}} \approx$

$\frac{\text{hjemfæstethed}}{\text{hjemløshed,}}$

hvoraf de øverste, positivt valoriserede termer bæres af Axel, kvinderne og bønnerne, de nederste, negativt valoriserede af Mikkil, kongen og »Jærnmenneskene«. 2. del afdækker – med Benjamins Baudelaire-studier som redskab – *KFs* mere implicite og metaforiske udtryk for en samtidig social og historisk problemstilling »bag« den explicite tematik og den historiske romans tidskolorit, idet det påvises, at Mikkil (*JVJ*) og Jakob Spillemand befinder sig i samme sociale situation, på tærsklen til proletarisering, degradering til lønarbejdere, som Baudelaire/Benjamins hhv. digter-flanør og digter-vagabond i det tidlige varesamfund og storbymilieu (Benjamins »modernitet«), og at romanens metaforik lader denne sociale situation fremtræde med symptomer, der i detaljer er de samme som dem, der konstituerer den tilsvarende socialtype hos Baudelaire/Benjamin. Axel svarer derimod til Benjamins »modernitetens hero«. Mikkils »splittedhed/tvivl« bliver således udtryk for hans (klasses) frygt for proletarisering, hans »erindring« for en inadækvat perceptionsform (Benjamins »erfaring«),

mens Axels »samlethed« og »glemsel« (Benjamins »oplevelse«) bringer denne i harmoni med »moderniteten«. Bøndernes tragedie ligger i klassens overgang fra »hjemfæstethed« til »hjemløshed« som følge af »modernitetens« expansion. Analysens 3. del placerer romanens defaitistiske, eskapistiske og irrationelt vitalistiske ideologi (jvf. 1. del) som udtryk for småborgerskabets frustration og ressentiment (jvf. 2. del) ved den tiltagende økonomiske monopoliserings »dementi« af den klassiske liberalismes utopi (ADR I).²

Mens den nykritiske, strukturalistiske, ideologikritiske og socialhistoriske tekstanalyse samt de syntetiserende bestræbelser har domineret vor disciplin, har den dybdepsykologiske litteraturanalyse indtil for nylig indtaget en tilbagetrukken plads. De to dybdepsykologiske hovedskoler har haft forskellig gennemslagskraft, afhængig af deres evne til at supplere og indtræde i en syntese med de dominerende retninger. De jungianske litteraturanalyser er ret hurtigt overset. Eigil Nyborg – hvis afh. *Den indre linie i H. C. Andersens eventyr* (1962) blev den jungianske textanalyses Waterloo herhjemme – har undersøgt symbolikken i Rifbjergs debutroman. Janus projicerer sin maskulinitet over på Tore med eget driftslivs afstumpning til følge, relationen mellem de to symboliserer relationen mellem jeg'et og dets skygge. Helle, den potentielle anima-inkarnation (i modsætning til de rent driftslige anima-repræsentanter Inger og Ellen), får beskudiget sine seksuelle instinkter under den animus-besatte moders maskuline dominans; da det lykkes denne at forføre Tore, mister han kontakten med anima, som fortrænges (Helles selvmord) (John Chr. Jørgensen & Erik Olesen (red.): *Omkring Den kroniske uskyld* 1974). Mogens Brøndsted har tolket dels *Vaulundurs Saga/Aladdin* (Kr 4, 1967), dels Villy Sørensens »Det ukendte træ« (MJD 1964) som »indre dramaer«, så at personerne symboliserer psykiske elementer og kræfter fra den jungianske personlighedsmodel, og så at forløbet evt. (i Oehlsenschlägers tilfælde) kan læses som en individuationsproces. Efter af Jørgen Ottosen i sin monografi *J. P. Jacobsens »Mogens«* (1968) har foretaget en udførlig og i mange tilfælde berettiget mandjævning blandt novellens hidtidige fortolkere, har han i afh.s sidste del fremlagt sin alternative analyse. Læst under hensyntagen til den symbolske betydningsstruktur behandler »Mogens« da en dualistisk konflikt: branden symboliserer Mogens', for Kamilla(s sjælelige existens) dødbringende seksuelle fantasier om hende, og slutningen udgøres af overvindelsen af hans sexualangst og moderbinding gennem den harmoniske Thora (jvf. kritik heraf i *Po* II,1 *MJD* 1974,2/1975,1). Johs. Fabricius har mere morsomt end overbevisende indsat »Guldhornene« i en arketypisk tradition, fortolket jungiansk (Kr 29, 1974, jvf. kritik *ibid.*).

Derimod har den freudianske dybdepsykologi i stigende grad været anvendt som hjælpedisciplin ved litterære fortolkninger. Der kan groft taget tales om to anvendelsesmuligheder. Dels har den freud'ske tydnings- (ikke mindst drømmetydnings-)proces kunnet afgive en slags paradigme for betydningsanalyse overhovedet og har dermed været til inspiration for tekstteorien, jvf. Grodal om tematisk analyse i *Tekststrukturer*, p. 200 ff. Det er denne anvendelsesmulighed, Jørgen Dines Johansen har ønsket at forøge gennem sin *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori* I–II (1977); første bind rummer en antologi af klassiske psykoanalytiske arbejder og af artikler, der behandler mødet mellem psykoanalyse og semio-

tik, andet bind en ordbog over psykoanalysens fagtermer og en sammenhængende kommentar til antologiens tekster. Dels kan den freud'ske psykologi afgive en teori og en terminologi til beskrivelse af fiktionale personers og en bagvedliggende forfatters bevidsthed og ubevidsthed. Dette er udnyttet af flere analytikere, således af Villy Sørensen, der i *Haabløse Slægter* har set en sammenhæng mellem det kulturelle-nationale nederlag og følelselivets forkrøbling, beskrevet i form af et regelret Ødipus-komplex (indl. til genoptrykket af HSs 1. udg. 1965, optr. i Mette Winge (red.): *Omkring Haabløse Slægter* 1972), og af Erik Skyum-Nielsen, der har læst »Skyggen« som en gennemført fortrængningshistorie (*Kr* 30, 1974), men denne form for psykoanalytisk litteraturforskning har især vist sig frugtbar ved at kunne indgå i sammenhæng med strukturelle tekstbeskrivelser og socialhistoriske indplaceringer.

Det har været Jørgen Dines Johansen, der i teori og praxis har demonstreret muligheden af en *kombination af strukturalisme og (især freudiansk) dybdepsykologi*. I *Om fortolkningsituationen* (1972) har han fremført teoretiske begrundelser herfor. Afh.s 1. del afviser Umberto Ecos og Roman Jakobsons kommunikationsmodellens brugbarhed i forbindelse med tekstteori og -tolkning, idet disse modellens lineære og finite karakter hindrer dem i at redegøre for en række dialektiske forhold som fx. tekstens transformerende tilbagevirkning på koden. I stedet bestemmes texttolkning som en fortløbende indskrivning af den analyserede tekst i et referencfelt af translingvistisk art, og som eksempel på en sådan tolkning gennemgås i afh.s 2. del Ernest Jones' psykoanalytiske strukturanalyse af personrelationerne i *Hamlet* som variationer over det ødipale grundmønster. Problemerne ved kombinationen af de to tilgange behandles i JDJs analyse af Jacobsens »Et Skud i Taagen«. Beskrevet gennem narrative (greimasianske) modeller lader novellens struktur sig formulere som socio-økonomiens determination af seksualitet og individualitet. Ud fra en freudiansk-symbolisk læsning af handlingsforløbet som en Ødipus- og kastrationsberetning bliver seksualiteten determinerende for den individuelle og socio-økonomiske tematik. Derefter leveres en teoretisk, metodologisk diskussion af behandlingen af sådanne modstridende tolkningsresultater (Torben Ditlevsen, Jørgen Mønster Pedersen, Bruno Svindborg (red.). *Tegn Tekst Betydning* 1972). Ved behandlingen af *Den kroniske uskyld* er psykoanalysen suppleret med indslag fra jung'sk psykologi. Analysens 1. del behandler romanens komplekse temporale struktur, hvor jegerpersonens erindring gælder en længsel efter en tabt, præreflexiv oplevelsesform (= »uskylden«); denne erindring bliver dermed til nostalgi og fixering. 2. del beskriver den ødipale konflikt bag personkonstellationerne, den erotiske dualisme, der for jegerpersonen tager form af en symmetrisk tvedeling af personinventaret, og hvori forestillingen om den kvindelige seksualitets destruktive karakter er central, samt romanens sociale rum (John Chr. Jørgensen & Erik Olesen (red.): *Omkring Den kroniske uskyld* 1974).

Kombinationen af ideologikritik og dybdepsykologi har vi kun fundet to eksempler på. Finn Hauberg Mortensen har tolket Tom Kristensens »Nat i Berlin« som udtryk for en ortodox freudiansk libidolære og *dermed* for en krisetilstand i den borgerlige bevidsthed (*AMDL* I). Mads Thranholm har behandlet den psyko-erotiske problematik, individueringen, og det mislykkede forsøg

på sexuel emancipation og tabu-overskridelserne i Panduros *De uanstændige*, hvori alt dette fremføres uden skelen til den sociale sammenhæng, som fx. den utopiske monade (Thamms-villaen) og krigen indgår i (*RsO*).

Kombinationen af socialhistorie og psykoanalyse – med primatet til førstnævnte – har afsat tre vægtige textundersøgelser. Den teoretiske pointe i Jørgen Holmgaards monografi om *Marie Grubbe, Interieur fra det 19. århundredes borgerlige kultur* (1976), er historiseringen af Freuds teori om den ødipale masochisme, som ortodexe freudianere har tillagt universel gyldighed. Heroverfor påvises det (bl. a. v. hj. a. psykologisk, etnografisk og historisk faglitteratur), hvorledes de i teorien beskrevne fænomener (med forudsætningerne kernefamilie og incestforbud) er bundet til og forklarlig ud fra de tidlige- og højkapitalistiske borgerlige familietyper, hvorfra den jacobsen'ske familie hentede sine konstituerende træk. Marie Grubbes historie fremstår på denne baggrund som det masochistiske jags jagt på og drømme om et udfarende, sadistisk jeg-ideal, konstitueret af driftbeherskelse og driftudnyttelse. Ulrik Christian, Ulrik Frederik, Sti Høg og Remigius skuffer alle jeg-fantasiens forventninger, idet de afslører deres defekter som driftbeherskere og faderoprørere (i fiktionen: oprørere mod gud eller kongen). Hvert af disse forhold udgør i romanen et delforløb med samme cykliske struktur: jeg'ets seksuelle drømme trænger frem mod realisering i den ydre verden, men slås tilbage af en nedværdigende virkelighed, hvorefter jeg'et atter må hengive sig til vildtvoksende, objektløse drømmerier. I modsætning hertil lever Søren i vid udstrækning op til jeg'ets krav, men svigter forventningen til en harmonisk afløsning af herre-slave-forholdet efter det gennemførte faderoprør, og han rammes sluttelig af faderinstansens straf. Selve textanalysen følger således ikke afgørende nyt, men dog væsentlige præciseringer til tidligere behandlinger af *MG* (jeg tænker især på Fr. Nielsens disp. fra 1953, som JH da også omtaler relativt anerkendende). Torben Grodals analyse af *Stuk* former sig som en påvisning af, hvorledes romanen dels indeholder en objektiv skildring af danske samfundsforhold i første halvdel af 1870'erne, dels en subjektiv – privatiserende, mystificerende, mytificerende – gengivelse heraf; analysens opgave er at fremdrage de objektive træk og forklare de subjektive, det sidste ved at udlede grænserne for Bangs erkendemuligheder af hans sociale herkomst, klassespecifikke socialisation og aktuelle placering og funktion i samfundstotaliteten som småborgerlig vareproducent og lønarbejder med en beskæftigelse, der muliggjorde både en kritik af og en partiel identifikation med kapitalen (bl. a. journalist på *Nat. Tid.* 1879–84). Den objektivt gyldige overgang fra en patriarkal agrarfeudalisme til den urbane kapitalismes produktions- og familieformer fortolkes i romanen som sexuel syndefald i Herluf Bergs livsforløb; 1870'ernes økonomiske krise tolkes v. hj. a. en national- og individualmytologi; kapitalen identificeres med finanskapitalen, hvorved banken fremstår mytologiseret som rigdommens fødested og en kontrolinstans over for småborgerlige lånere, ikke som storkapitalens organisationsform til opnåelse af profitabel investering; den øgede investering, fx. i byggeri, fremstilles som udsprunget af individuelle lystbehov; den skærpede udbytning af arbejdskraften registreres, men bestemmelsen af arbejdet forbliver abstrakt og ansues som en isoleret intellektuel udfoldelse; ligeledes registreres massekommunikationens og kultur-

industriens atomiserende tendenser og subsumering under kapitalen, men uden at alternativer søges opstillet; ydre, konkrete driftsblokeringer – førende til traumatisk sexualitet: kollektiv voyeurisme, incestuøs sadomasochisme – interioriseres og ontologiseres sammen med den samfundsmæssige autoritetsudøvelse; og endelig vises mellemlagskvindernes utilpassethed ved deres rent reproduktive og seksuelle funktion i den familiære intimitet samtidig med, at en borgerlig kvindetypologi fastholdes (*ADR I*). På tilsvarende vis skelner Jørgen Holmgaards analyse af *De Dødes Rige* mellem værkets objektive historiske træk og dets subjektive fortolkning (fordrejning) heraf. Økonomisk registrerer romanen korrekt godsejernes vigen i takt med (handels)kapitalens fremrykning samt kunstneren vis-à-vis proletarisering og markedsafhængighed, specielt skribentens fornedrelse som lønarbejder for aviskapitalen, men dette klassemæssige skred forstås i moralske og karakterologiske kategorier (aristokratiets slaphed, kapitalens skamløse svindel), og *kunstnernes* økonomiske problematik bliver den eneste, der opdyrkes. Forklaringen ligger i den sociale synsvinkel: kunstneren Pontoppidan som småborgerlig vareproducent. Politisk registrerer *DDR* korrekt Venstres kamp mod estrupiatet, men dels begrænses skildringen heraf til Enslevs kamp mod kleresiet, hvorved der bliver tale om en ren idékamp, dels fordømmes Venstre moralsk for forræderi mod sin oprindelige frihedssidé og for en korrumpning, der øges i takt med agenternes involvering i konkrete sociale og økonomiske forhold, en fordømmelse, der munder ud i opgivelse af sociale reformer, i politisk desillusion og desorientering, i ekstrem individualisme og undergangsforestillinger. Forklaringen her findes både i Pontoppidans personlige baggrund og i mellemlagens løsrivelse fra den herskende klasse og deres midlertidige alliance med det agrare småborgerskab/Venstre; den radikale del af disse mellemlag, hvortil P hørte, genfandt i Venstres fraseologi de oprindelige borgerlige frihedsidéer – indtil bønderne ved forfatningskampens afslutning afslørede sine materielle klasseinteresser. Under samlebegreberne sexualitet og sanselighed beskriver analysen, hvorledes *DDR* reflekterer på kapitalismens stigende monopolisering og internationale expansion og på den nye urbane livsstil, fx. det københavnske forlystelsesliv, der betyder, at socialsfæren »overtager« dele af den tidligere intimsfære. Internationalismen fremstår i *DDR* korrekt i sin forbindelse med kapitalismens tiltag, men fordømmes – med islæt af racisme – sammen med hele den øvrige socialsfære, hvis agenter fremstår enten som kønsløse eller – og især – som hæmningsløse sexualitets- og kropssdyrkere. I denne fordømmelse spiller Ps personlige socialisation ind, men denne socialisations askeselære og præstationsdyrkelse havde tillige aktuel relevans ved hans socialt udsatte stilling som »fri« forfatter. De omtalte forklaringsmodeller kan endelig benyttes på romanens utopi (Torben Dihmers Favsingholm), der betegner en negering af markedøkonomien og den inautentiske socialsfære til fordel for en restauration af intimsfæreautenticiteten og en tilbagevenden til feudalistisk interaktion. Utopiens ideologiske indhold er seksuelt afkald og resignation (med infantilt-regressive og masochistiske træk), et lidelses- og lutringsevangelium ud fra defaitistisk undergangsfilosofi, irrationalisme og Blut und Boden: en præfascistisk regressiv vision som svar på mellemlagens truede position under den i disses opfattelse uafvendelige markedskapitalistiske syndflod (*ibid.*).

Noter

- 1) For visse tidsskrifter og antologier er flg. forkortelser anvendt:
- ADK*: Jørgen Dines Johansen (red.): Analyser af Dansk kortprosa I-II, Kbh. 1971-72.
- ADR*: Jørgen Holmgaard (red.): Analyser af danske romaner I, Kbh. 1977.
- AMDL*: Per Olsen (red.): Analyser af moderne dansk lyrik I-II, Kbh. 1976.
- AR*: Thomas Jørgensen (red.): Askov-rapport, Kbh. 1965.
- DDA*: Thomas Bredsdorff (red.): Danske digtanalyser, Kbh. 1969.
- D&L*: Frederik Nielsen: Digter og læser, Kbh. 1961.
- DSr*: Danske Studier, Kbh. 1904 ff.
- Ed*: Edda, Oslo, 1914 ff.
- Ex*: Exil, Kbh. 1967-76.
- Ifv*: Indfaldsvinkler. 16 Fortolkninger af nordisk Digtning tilegnet Oluf Friis, Kbh. 1964.
- GB*: [Efterskrift til pågældende værk i udgaven]: Gyldendals Bibliotek, Dansk litteratur I-L, Kbh. 1963-65.
- GrSt*: Grundtvig Studier, Kbh. 1948 ff.
- GS*: Henning Høirup, Aage Jørgensen & Peter Skautrup (red.): Guldalderstudier, Festskrift til Gustav Albeck, Aarhus 1966.
- Kog*: Aage Jørgensen: Kundskaben på ondt og godt. Aarhus 1968.
- Kr*: Kritik, Kbh. 1967 ff.
- MfD*: Meddelelser fra Dansk lærerforening, Kbh. 1939 ff.
- MNK*: Oluf Bohn (red.): Fra modernisme til ny-marxistisk kritik, Kbh. 1970.
- NT*: Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Sthlm. 1878 ff.
- OL*: Orbis Litterarum, Kbh. 1943 ff.
- Po*: poetik, Kbh. 1967 ff.
- R/R*: Bodil Bang (red.): Roman/Roman?, Kbh. 1974.
- Rso*: Jørgen Bonde Jensen & Karen Nicolajsen (red.): Romanen som offentlighedsform, Kbh. 1977.
- Scan*: Scandinavica, London & N. Y. 1962 ff.
- TIT*: Jørgen Holmgaard (red.): tekstanalyser. ideologikritiske tekster = *Po* 4,2-3, Kbh. 1971.
- 60DK*: Søren Schou (red.): 60'ernes danske kritik, Kbh. 1970.
- 2) Nærværende artikels forf. vil primo 1978 udgive en afh., *Feudalistisk fantasteri og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H. E. Schacks Phantasterne*, som tilhører denne gruppe.